

ARHEOLOŠKI NALAZI IZ SENJA I OKOLICE (II)

U Senjskom zborniku (knjiga II/1966) objavljeni su prvi rezultati arheoloških istraživanja na području grada Senja i okolice od 1955. do 1966. godine. U drugom izvještaju objavljuju se nalazi do kojih se došlo u razdoblju od 1966. do 1968. godine.

1. KAMENA SJEKIRA IZ CUPINE

Kamenu sjekiru-čekić otkupio je muzej od Mile (Čule) Tomljanovića iz sela Cupina¹, 4 km zapadno od Senja. Prema njegovoj izjavi sjekiru su pronašli radnici prilikom izgradnje Jadranske magistrale (1955) uz neku staru kuću u selu Cupini. Sjekira je u donjem dijelu spljoštena, a sječivo ravno s time da je prilikom poliranja lijeva strana malo više odnesena. Srednji i donji dio sjekire ima potrebnu zadebljalost. Rupa je pravilno cilindrično probušena zbog nasada na držalo. Širina rupe kod nasada (sa zadnje strane) glave iznosi oko 30 mm, a sa druge (prednje strane) 25 mm. To je bilo učinjeno zato da bi se sjekira mogla čvršće nasaditi na drvo. Rupa je izbušena točno u sredini i dovoljno je velika za nasad. Donjom stranom preko sječiva služila je za sječenje, a gornjom, zaravnatijom, za udaranje. Sjekira je dosta dobro polirana, a izrađena je od dijabaza koji se nalazi u Senjskoj Dragi podno Vratnika. Duljina sjekire iznosi 14 cm, a širina 6,3 cm (inv. br. N 4134, sl. 1. br. 1.).

2. KAMENA SJEKIRA IZ KRASNA

Kao naprijed spomenuta i ova sjekira-čekić iz Krasna treći je sporadičan nalaz ove vrsti u senjskom kraju. Sjekiru je našao na samoj površini zemlje Grga Anić (Mukica) u Jezerskoj strani pod kosom oko 2 km zapadno od naselja Krasno. Tu je sjekiru pružio od Anića i poklonio Gradskom mu-

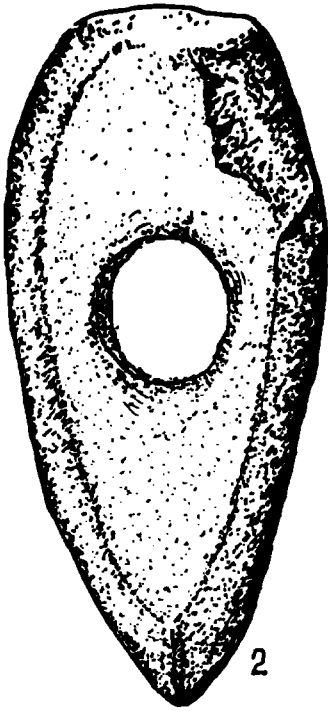
1. Zaselak Cupina nalazi se 4 km zapadno od Senja s gornje strane Jadranske magistrale. U blizini sela do danas nisu utvrđeni prehistorijski nalazi osim u Vlačkoj pećini i gradini oko 6 km sjevernije prema Novom Vinodolskom. Okolica Vodene drage, Tomine drage i Cupine svojim položajem, izvorima žive vode i nekad velikim šumama koje su se pružale do mora odgovarale su za život prehistorijskih ljudi u ovome kraju.

zeju lugar Nikola Vukelić². Nalaznici navode da uz sjekiru nije bilo drugih nalaza, pa iz toga zaključujemo da je od nekud donesena i tu ostavljena. Sjekira je pronađena čitava. Rupa za nasad pravilno je probušena na sredini, njezin vanjski promjer je 25, a unutarnji 23 mm. Glatko je polirana i također izrađena od dijabaza. Ukupna duljina ove sjekire je 11,5 cm, a najveća širina 5 cm. Prema tome ova je sjekira manja od one iz Hrmatina³ (sl. 1. br. 3.) i Cupine. U donjem dijelu sjekira je spljoštena, a sječivo na vanjskoj strani, od upotrebe, malo istrošeno, dok je gornji dio za udaranje zaravnat i upotrebom zaokružen. U krasnarskom polju nema pećina koje su kao stambeni objekti mogle biti korištene u prethistoriji, ali se zato na brdu Lisac iznad Krasna polja otkrilo pravo ilirsko-gradinsko naselje koje je svoj začetak moglo imati na početku brončanog doba (sl. 1. br. 2).

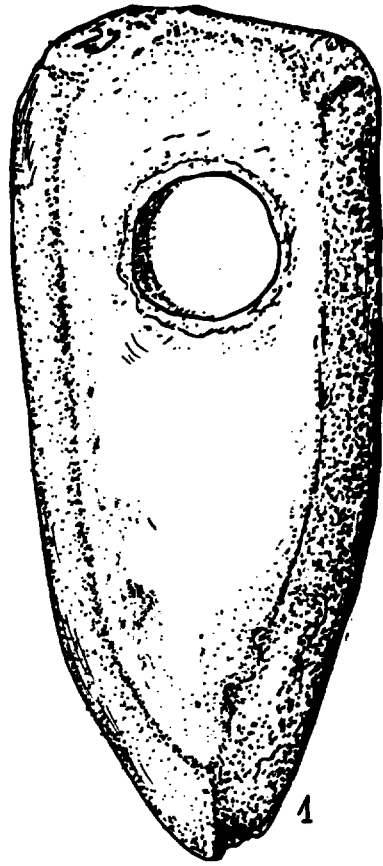
Nalazi ovih triju kamenih sjekira-čekića s otvorima za držala, u po-manjkanju ostalih pratećih nalaza, možemo samo na osnovi sličnih nalaza utvrđenih na drugim mjestima (izvan senjskog područja) staviti na kraj neolita i početak metalnog (eneolit) doba. Dakle, možemo ih staviti u vrijeme oko 2.000 godina pr. n. e. i vezati uz razdoblje prodora Indoevropljana na obale Jadrana. Te tri sjekire služile su više-manje praktičnoj uporabi, tj. kao oružje u borbi i oruđe za rad. One su sasvim slučajni i površinski nalazi pronađeni na osamljenim mjestima čime su lišene svog izvornog mjesta izradbe i korisnika kojima za točnije vremensko utvrđivanje i tipologiju nedostaju ostali predmeti materijalne kulture njihovih nosilaca. Isto je tako teško ovu sjekiru, samo na osnovi komparativnih nalaza, vezati za jednu određenu kulturnu grupu i područje. Budući da dijabaza ima u Senjskoj Dragi, ne bismo trebali isključiti i mogućnost da su ove sjekire izradili stanovnici ovoga kraja. Iznesenom bi mogla ići u prilog nedavno otkrivena Vlaška pećina i Gradina iznad nje, zapadno od Senja⁴, kao i nalazišta na otocima i u sjevernoj Dalmaciji⁵. Ove sjekire, vjerojatno, pridaju vremenu kada je kultura neolita već bila u punom raspadanju, kada su novi

2. Između visokih brda tokom aluvija nastajalo je današnje plodno Krasansko polje, koje se od zapada prema istoku lagano spušta, a to je rezultat proticanja površinskih voda koje su se kao više manjih potoka slijevale s okolnih visova posebno predjela Krasanskih jezera i dalje kao jači potok tekle prema Dolcu, gdje je voda ponirala. Ostaci tih korita manjih i većih vidljivi su i danas u polju. U takvom kraju nastajali su uvjeti da se već krajem ranog brončanog doba tu mogao pojaviti čovjek. U prilog ovome govore nam neki nalazi i posebno ostaci prethistorijske gradine na brdu Lisac, istočno od župne crkve sv. Ante u polju.
3. A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice, Senjski zbornik II, Senj 1966 str. 390 (br. 1).
4. Vidi prilog br. 3. Prethistorijski nalazi iz Vlaške pećine i sa gradine zapadno od Senja.
5. S. Batović, Neolitski nalaz u Smilčiću, Diadora, sv. 1. vol. 1 Zadar, 1959. str. 5—25; S. Batović, Neolitski ostaci iz Nina i njihov položaj u okviru neolita na Mediteranu, Diadora, sv. 3. vol. 3. Zadar, 1965, str. 5—45; S. Batović, Neolitski tragovi u sjevernoj Dalmaciji, Radovi Instituta JA u Zadru, 2. Zagreb 1955; Vl. Miroslavljević, Impresso-cardium keramika na otocima Cres, Lošinj i Krk, Arheološki radovi i rasprave, II, 1962; R. Matejčić, Bakrena sjekira s otvorom za držalje iz Krmpota, Jadranski zbornik, I, 1956, str. 365. Ove kamene sjekire-čekići kao kasno neolitski proizvod mogle su produžiti svojom namjenom

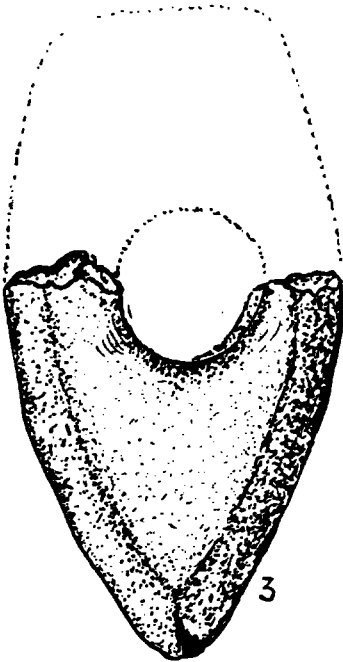
Sl. 1. — Tri kamene sjekire: iz Cupine (1), Krasna (2) i Hrmatina. Kremeno jezgro iz Vodene drage sjeverno od Sibinja (4 i 4a).

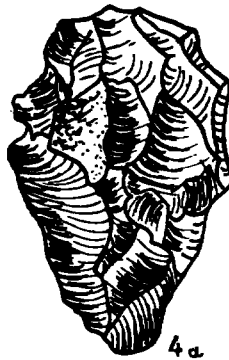
2

1

3

4a

4b

doseljenici Indoevropski svojim dolaskom i kao nosioci metalnog doba donosili, a samim time utjecali na nove forme materijalne i duhovne kulture, ali pod uvjetom da nije sasvim nestalo starosjedilaca i njihovih utjecaja na doseljenike.

3. PREHISTORIJSKI NALAZI U VLAŠKOJ PEĆINI I GRADINI ZAPADNO OD SENJA (1968)

Sjeverozapadno od Senja (oko 9 km) sa donje strane Jadranske magistrale nalazi se stari senjski posjed Kozica⁶ odakle vodi uz brdo stari put prema bunjevačkim selima Šator i Krmpote. Od staroga puta, kod grčkog bunarića, odvaja se u lijevo staza koja vodi preko propalih vrtova poviše magistrale, zatim se uspinje Vlaškom dragom prema platou na kojem je Gradina. Zapadno od kote 284 u pravcu rta Mulo (kota 20) nalazi se manja tzv. Vlaška draga, s jugozapadne strane isturene glavice nalazi se Vlaška pećina s ulazom koji je nevidljiv s kopna. Sama pećina pruža se u pravcu jugozapad i sjeveroistok, vrlo je prostrana i ide u red srednje velikih pećina. Glavna os pećine proteže se od ulaza prema dolje (završetku pećine) u dužini oko 60 m, dok njezina širina varira od 23—36 m, a također i visine 8—12 m. Od urušenog kamenja koji potječe sa svoda pećine kroz duga vremena nastalo je nekoliko etaža od kojih je svaka do sredine pećine (do jednog umjetnog zida) odgovarala za dnevni život i radne navike prethistorijskih ljudi. U pećini nema sigastih tvorevina jer je njezin površinski kompleks stijena pretanak, osim pri dnu gdje je nešto deblji, pa stoga na tome mjestu stalno kapla voda cijednica koja prolazi kroz deblje slojeve vapnenca u kojemu se otapa i zatim taloži kalcijev karbonat pri dnu pećine. Zbog velikog otvora (ulaza) pećina je tokom čitavog dana sasvim svijetla i dosta sunčana pa je zato bila i povoljnija za život, za razliku od donjeg dijela koji je polutaman i vlažniji, što su već tada uočili i prvi njezini stanovnici. U pećini nema šišmiša, ali se u njoj gnijezde golubovi i druge ptice, a po zido-

i oblikom u mlađe eneolitsko i rano brončano doba. Posebno je interesantno pitanje da li te tipove sjekire-čekića treba dovoditi u vezu sa jadranskim kulturnim područjem, tj. za kulturu Predilira-starih Mediteranaca ili pak za panski kulturni krug.

6. Tomina draga nastala je između dva veća brda koja se pri kraju završavaju većim zaravankom, tzv. Kozica. Čitav taj zaravanak najvjerojatnije je rezultat većih nanosa gorske bujice koja iz gornjih predjela nanosi prema utoku do mora veće količine kamenja, pijeska i zemlje. Na tom su položaju već u rimsko doba morali biti uređeni veći vinogradi. Ovdje je na više mjesta pronađena rimska keramika i krovna opeka, pa to sugerirana zaključak da se ovdje mogla nalaziti vila ili neko manje poljoprivredno dobro stanovnika antičke Senije. Kosa koja se od mora diže prema sjeveru bila je od davnine međom senjskog kotara (čl. 159 Senjskog statuta iz 1388) »treća međa grada Senja proteže se od suhe Kozice ili Julijanskog vinograda od Luče (de lucha) do Ledenica«. Čitava obala od Senja pa prema Novom Vinodolskom bila je u srednjem vijeku zašumljena i pokrivena prostranim i bujnim vinogradima i voćnjacima, koji su najviše propali u XVI i XVII st. iseljenjem starosjedilaca. U XVII st. ovu pustu zemlju naseljavaju Bunjevci, kojima je tada Vojno zapovjedništvo u Karlovcu dodijelilo uz ostalo i posjed Kozicu, imenito nekom Balenoviću. Poslije je Kozica prešla u posjed senjskih patricija Domazetovića koji su tu imali svoj posjed i veliku ladanjsku kuću. Nakon toga Kozica se nalazi u posjedu senjske obitelji Butorac. Već krajem XIX st. Kozica je počela da propada kao dobro i posjed, danas je sasvim napuštena.

vima hvata mahovina i lišaji, dok se među kamenjem nailazi na insekte prilagođene životu u podzemlju i vlazi. Veliki pretpečinski prostor danas je jako zarušen i pokriven vegetacijom koja otežava prilaz pećini. Prilaz je moguć jedino sa zapadne strane koja se dosta strmo uzdiže iz mora. Druga, sjevernija, strana položena je i zaklonjena od bure, pa je prema tome i bila pogodnija za osnivanje prvih nastambi izvan pećine. Okolni tereni prema sjeveru i istoku bili su povoljniji za razvitak stočarstva i zemljoradnje, lov i prikupljanje plodova. Uz samu obalu moglo se lijepo razvijati ribarstvo i brodarstvo. U okolini su se prostirale velike šume u kojima je moglo biti dovoljno divljači koja je ovdje, posebno u zimskom periodu, zbog blizine mora nalazila hrane i zaklona. Vode, koja je bila jedan od važnijih uvjeta za život ljudi, bilo je na više mjesta u blizini: Smokvica, Tomina draga, Vodena draga i Žrnovnica (pod Ledenicama).

Ispred pećine i u samoj pećini nisu do sada primijećeni ostaci starog i mladog kamenog doba koje bismo očekivali u nižim slojevima. Na čitavom prostoru pećine na kojem su nekada živjeli ljudi (a iznosi preko 1.000 m² površine) do sada su pronađeni mnogobrojni i raznovrsni ostaci kasnog brončanog i željeznog doba, dakle, ostaci vremena gradinske kulture koju u cijelosti pripisujemo Ilirima. Nalazi se grube i fine keramike, tankih i debelih stijenki kojima je površina fino polirana u različitim tonovima. Gotovo sva stara keramika izrađena je rukom bez upotrebe lončarskog kola, iz ilovače koja nije uvijek najbolje kvalitete i dovoljno pročišćena; redovno je pečena na vatri, odakle i potječu oni tamniji i svjetliji tonovi keramike. Uz keramiku nalazi se velika količina životinjskih kostiju — većim dijelom razbijene ili od vatre nagorene — od kojih je čovjek pravio oruđe. Ima tu dosta morskih školjaka i puževa koje je sakupljao u obližnjim dražicama, a uz to, posve razumljivo, da je hvatao ribe kojima se hranio. U pećini su pronađeni debeli slojevi pepela i ugljena, evidentni ostaci brojnih ognjišta. Većina sakupljenih površinskih nalaza potječe iz donjeg dijela pećine gdje su dospjeli uslijed puzanja zemlje s kamenjem. Pećina je pokrivena ilovačom, pijeskom, kamenjem i guanom ptica.

Nekako od sredine pećine prema kraju, na mjestu gdje sa stropa kapa voda, nalazi se po širini jedan suhozid, polukružne osnove koji je nekada, a to i danas čini, dijelio pećinu na dva dijela: na gornji suh i svjetliji dio i donji tamniji i vlažniji. U svoje vrijeme taj ogradni zid mogao je biti viši nego danas. Ispod zida prema dnu pećine redovito kapa voda sa stropa, pa su se tu mogla i nalaziti neka privremena i primitivna sabirališta vode učinjena u ilovači.⁷

7. U kraju od Ledenica do Karlobaga sačuvalo se do danas najmanje oko 500 tzv. »grčkih bunara« — lokava. Stanovnici ovih krajeva (Bunjevci) navode predađu prema kojoj su sve te bunare sagradili Grci u davno vrijeme. Naime ti ljudi misle da je sve ono što su zatekli po doseljenju u XVII st. pripadalo stanovnicima koji su ovdje živjeli prije njih, a to da su bili Grci. Ovo navode tako, jer kada su doselili iz Dalmacije, ovdje nisu zatekli nikakva života, pa im je prema tome bila i nepoznata tradicija ovoga kraja. Ovakve bunare zbog vode znali su graditi i stari Bunjevci na slijedeći način: Iskopala bi se oveća i duboka jama na odgovarajućem položaju, obično ukraj puta ili u samom naselju svagdje ondje gdje se sakuplja ili izvire voda. Zatim se podiže koncentričan zid od dna prema gore, od dosta pravilnih komada kamena. S unutarnje strane zida (pozadi) i na dnu stavi se deblji sloj ilovače koja se dobro nabija i tako stvori jaki nepropusni sloj koji zadržava vodu. Kako se suhozid podiže prema gore, nabija se uz njega i ilovača. Na vrhu obično zid završava većim blokovima kamena isto kružne osnove, koji je ujedno i vijenac bunara.

Vlaška pećina nije bila do danas poznata, pa prema tome niti istražena u arheološkom smislu. Zbog toga se ne može samo na osnovi površinskih nalaza odgovoriti na više zanimljivih pitanja: o vremenu početka i prestanka života u pećini, kada je izgrađena gradina, do kakvih je sve promjena dolazilo u materijalnoj kulturi njezinih stanovnika, kakve su bile veze i kontakti sa nekim bližim i daljim prethistorijskim stanicama u Vinodolu, Podgorju i otocima nasuprot kopnu (Krki i Cres).

Već smo spomenuli da se u pećini nalazi mnogo kostiju koje pripadaju divljim životinjama: jelenu, srni, vepu i zecu koje je čovjek hvatao, a također domaćih životinja: goveda, ovce i koze koje je uzgajao. Jedne i druge nam govore o razvijenom lovu i stočarstvu koji su onda bili i dugo vremena ostali najvažnijom granom privređivanja stanovnika ovoga područja.

Interes ovih ljudi za more i sve blagodati koje su od njega imali dokazuju njegova neposredna blizina, razvijenost obale uz koju je brodio i hvatao ribe, sabirao školjke i puževe.

Zbog specifičnosti i mnogobrojnosti nalaza materijalne kulture i samog položaja objekta u kraju, te njezine veličine, pećina bi mogla biti jedno od značajnijih prethistorijskih nalazišta u Hrvatskom primorju. Ovo će nalazište biti važno i zbog kontinuiteta života prvo u pećini, a zatim na gradini koja se nalazi iznad, na visu.

Iznad same pećine na jednom platou veličine cca 100 x 100 m utvrđeni su ostaci gradinske keramike, životinjskih kostiju, crne zemlje i tragova nastambi i bedema. Osnivači ovog bezimenog naselja bili su Iliri koji su zbog tadašnjeg običaja i vanjskih opasnosti, kojima su stalno bili izloženi, svoje naselje utvrdili jakim bedemom izgrađenim u tehnicu suhozida. Sa svih strana naselje je bilo branjeno jakim bedemom, a njegovu sigurnost povećavale su strme i gotovo nepristupačne padine sa juga, zapada i sjevera. Unutar zaštićenog prostora pronađeni su ostaci nastambi četvrtaste osnove, također izgrađeni od kamenja i debelih zidova⁸.

U tom zidu ostavlja se prema situaciji mali ulaz, pristup do vode. Obično se voda odozgo grabi ili po stepenicama kamenim ili drvenim silazi do vode, prema njenoj visini. Bunare se redovito čistilo svake godine. Izbačeni mulj i kamenje bacalo se ukraj bunara. Takvi se bunari redovito nalaze uz svako bunjevačko naselje, osobito ono staro. Krajem XIX st. uz naselja se pojavljuju prve cisterne, obično male i neugledne. Kod tih cisterni osobito su ukrasni i zanimljivi vijenci — grla. Tehnika građena i materijal ostali su uvijek isti kroz stoljeća. Danas gotovo i nema razlike između tih bunara, od kojih neki pripadaju prethistoriji, rimskom dobu ili srednjem vijeku. Voda u tim bunarima je čista, svježija i pitka. Visina vode u bunarima ovisila je od kiša i toplih suhih ljeta. Voda je prvenstveno služila za potrebe ljudi, a zatim napajanje blaga, iako se za stoku obično koristila voda u javnim lokvama. Ovakvi bunari gradili su se u svima fazama ljudskog života u ovome kraju, na svima visinama, uz more u srednjim i najvišim planinskim zonama — podovima, čak na visinama do 1.300 m n. v. (Krasanska i Primorska jezera).

8. U Istri, Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Hercegovini nalaze se brojna ilirska i predilirka gradinska naselja koja su redovito podignuta na nepristupačnim brdima i usamljenim puntama (rtovima). Unutar takvih gradina nalaze se nastambe u tlocrtu pačetvorine ili kružnice. Redovito su građene od kamena i bez maltera, zato su im zidovi i relativno niski i debeli. Taj način gradnje u kamenu karakterističan je za čitavo mediteransko (jadransko) područje i ima dugu tradiciju. Gradnja je bila jeftina i najprikladnija za nastambe, gospodarske zgrade, ograde vrtova i okućnica, pa se sačuvala do danas. Mnogi objekti (pučke arhitekture) koji pripadaju prethistorijskom ili rimskom dobu te srednjem ili novom vijeku najčešće su građeni u toj tehnici. Svakako da se u naseljima gradskog tipa za gradnju objekata koristio malter: smjesa pijeska i

Vlaška pećina i gradina čine kontinuiranu cjelinu koja je važna kao nalazište koje će nam tokom istraživanja razjasniti mnoge nepoznate stranice najstarije prošlosti kopnenog i otočnog dijela Hrvatskog primorja.

4. LUCNA TORDIRANA FIBULA IZ SENJA

Prilikom nivelacije terena za izgradnju novog kina na prostoru »Štela« u Senju (1964) uz ostali iskopani materijal — keramiku, novac, ostatke therma itd. — pronađen je gornji veći dio tordirane lučne fibule lijevane iz bronce koja je nagorena i patinirana (sl. 2. br. 1.). Prvobitni položaj fibule nije se moglo utvrditi⁹. Od fibule je sačuvan samo njezin luk i noga (glava). Od noge i glave prema sredini luk je tordiran sa oko 9 navoja, okruglog je prijesjeka, osim srednjeg dijela koji je četvrtastog prijesjeka. Na tom dijelu se moralo nalaziti zrno od jantara ili staklene mase. Na nozi, koja je polukružna liburnijskog tipa i malo oštećena, raspoznaje se ukras od iskucanih tačkica. Ova vrsta fibula nije do sada pronađena u senjskom kraju, ali se rjeđe nalazi u prethistorijskim grobovima u Lici i sjev. Dalmaciji, i to obično uz druge predmete kao naočarasti privjesak i spiralnu naočarastu fibulu koje datiraju oko 900—800 pr. n. e. U to vremensko razdoblje za sada možemo staviti i našu lučnu fibulu (inv. broj N 4286).

5. BRONČANA TORDIRANA OGRLICA IZ SENJA

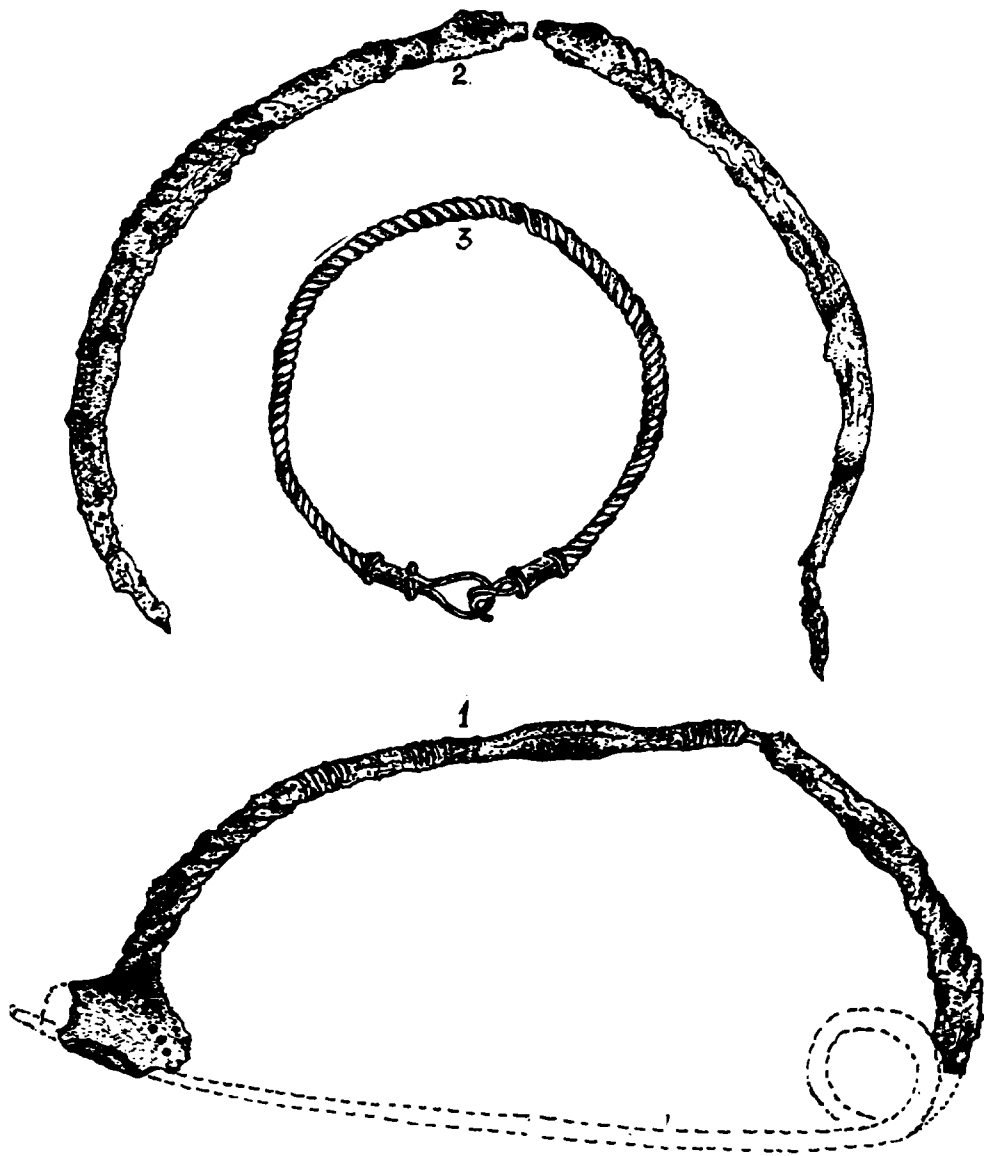
Na prostoru »Štela« (1964) isto kao i lučna fibula pronađena je u iskopanom materijalu brončana tordirana ogrlica koja je dosta oštećena oksidacijom (inv. br. N 4287, sl. 2. br. 2.). Ogrlica se nosila oko vrata, a njezin unutarnji promjer iznosi oko 12 cm; debljina žice iznosi 7 mm. Ogrlica je većim dijelom tordirana, krajevi su glatki i mogli su biti stučeni, ili su imali savinute krajeve prema vani za koje se vješalo. Takve tordirane ogrlice poznate su iz prethistorijskih nalazišta u Lici i prema svemu slične onima iz Kompolja¹⁰ koje su karakteristične za HaB₂ stupanj, a inače na Glasincu dolaze redovito od HaB stupnja, pa bi ova konstatacija mogla vrijediti i za fibulu iz »Štele«. U grobu broj 5 iz Nina¹¹ tordirani torkves sličan je našem,

kreća. Ali u primitivnim sredinama, svugdje gdje nije bilo odgovarajućeg veznog materijala, vode ili ljudi vještih građenju, objekti su redovito podignuti u tehnici suhozidova.

9. Ova fibula i torques vjerojatno da su se nalazili u zemlji in situ zajedno, pod postojećim rimskim kulturnim slojem. Buldožer je grabio zemlju do samog živca kamena (zemlje crvenice) tako da se nije moglo primijetiti predrimski kulturni sloj ukoliko je on postojao. Na gradilištu tokom radova i kasnije nisu pronađeni neki zidovi ili predmeti koji bi bili stariji od rimskih nalaza. Bez obzira na ove slučajne nalaze na ovome prostoru mogu se očekivati još neki predrimski nalazi. Ova dva predmeta su najstariji prethistorijski nalazi pronađeni na prostoru rimskog i sredovjekovnog Senja. Oni evidentnije govore o prošlosti Senije, koja je utvrđena na brdu Kuk oko 600 m istočnije od Štele.
10. R. D. Bižić, Rezultat istraživanja japodske nekropole 1955—1966. g. Vjesnik AMZ, ser. III, sv. II tabla I, grob br. 4. i br. 53, tabla XXI, grob br. 43. te strana 75. c. dj.
11. Š. Batović, Iz želznog doba Liburnije, Diadora, sv. 1, vol. 1. Zadar, 1959, str. 73 i 74.

a nađen je zajedno sa lučnom fibulom i dvodijelnom zmijolikom fibulom koje S. Batović stavlja u HaB₂.

Lučna tordirana fibula i ogrlica (torkves) potječu iz »Štele«, pa prema tome mogle su se nalaziti na jednom mjestu, stoga ih dovodimo u najbližu vezu, tj. da pripadaju istom vremenu HaB₂ (IX st. pr. n. e.). Ti nam nalazi govore da se na prostoru »Štele« u rano željezno doba odvijao život, iako za sada nije moguće odgovoriti kakav jer je donji dio rimskog i, eventual-

Sl. 2. — Lučna fibula (1), ogrlica (2) i narukvica (3) pronađeni u Senju (lokalitet Štela, 1964).

no, starijeg prehistorijskog kulturnog sloja u cijelosti uništen radovima, a gornji intaktni prostori ostali još neistraženi (prema tvornici »Neda«). Ta dva nalaza u svakom slučaju možemo dovesti u vezu sa naseljem koje je utvrđeno na brdu Kuk oko 500 m istočno od gradskih zidina i »Štele«. Približno u to vrijeme morska je obala (zaljev) morala biti negdje duboko sve do Velikih vrata, pa su i ova dva nalaza mogla biti ostavljena u nekom grobu ili su stajala uz neki objekt koji se nalazio uz samu staru luku.

6. PREDMETI IZ ŽARNOG GROBA U STINICI

Mala Stinica danas je neznatno podgorsko naselje, osnovano u prirodnoj, a od nevremena zaštićenoj uvali u obliku potkove, oko 2 km sjeverozapadno od Jablanca. U XVIII i XIX st. Stinica je bila poznatija kao izvozna luka drvene građe koja se sjekla i poluobrađena dopremala iz okolnih šuma, predjela Bilena, Grabarja, Jablanačkog Alana i Lubenovca. Kako je eksploatacija šuma stagnirala, to je i izvoz drvene građe bivao sve manji, tako da je Stinica pred prvi svjetski rat izgubila svaku privrednu važnost. Sa zapadne i sjeverne strane luku zatvara i štiti od bure poluotočić, zvan Punta, na kojem se već u predrimsko doba nalazilo naselje *Ortopola*, rano srednjovjekovni castrum *Murula*, a hrvatski *Stinica*. Prema svemu čini se da je krajem VI/VII st. *Ortopola* porušena, a na njezinim su ruševinama Hrvati podignuli novo naselje. To se naselje kasnije spominje u starim hrvatskim dokumentima oko 1071. godine, kada se navodi da rapski biskup ima svoja prava na kopnu, tj. na teritoriju župe pod gorom (sub alpibus = Velebitom) od grada Stinice do Koprive (rijeka Zrmanje). Ovu ispravu i sva prava potvrđuje Rabljanima kralj Koloman 1111. godine. U kasnijim ispravama koje spominju ove krajeve ne navodi se više castrum *Murula*. Sve kasnije vijesti koje spominju Stinicu pojavljuju se više kao toponim koji označava najjužniju granicu senjskog kotara (1388. godine). Ovo staro i nekada važno naselje vjerojatno je propalo u vrijeme ratova što ih je vodila Venecija (koja je štitila interese grada Raba) protiv hrvatsko-ugarskih vladara¹² početkom XII st. zbog grada Raba koji je došao pod vlast Venecije. U to vrijeme mogla je propasti i Stinica jer se nekako od toga doba sve više ističe i spominje u dokumentima susjedno župno središte *Ablana* (današnji Jablanac). U to je vrijeme Stinica najjužniji posjed grada Senja¹³, na kojem su Rabljani imali neke svoje interese, a koje je postalo sporno i poprište kasnijih sukoba i sporova do kojih je dolazilo¹⁴. Budući da je staro naselje uništeno i napušteno, to se slobodno

12. M. Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam, JAZU, knj. 44, Zagreb, 1952, str. 14. i 15.

13. M. Magdić, Topografija i povijest grada Senja, Senj 1877, str. 78, čl. 157. Senjskog statuta iz 1388. Nešto kasnije izgleda da je međa senjske župe (kotara) pomaknuta prema jugu, uključujući grad Jablanac s okolicom koji se smatra posjedom knezova Frankopana. Ova granica mogla je ići sve do Karaule južno od Prizne gdje je bila kasnije i granica između otočke i ličke regimente.

14. J. Brunšmid, Povijest Jablanca, Vjesnik NS II, sv. V, 1905, str. 59 i 60. Prema jednoj ispravi koju su Rabljani prezentirali Jablančanima i knezovima Frankopanima iz vremena kralja Krešimira i Kolomana oni su navodno imali neka svoja prava u gradu Jablancu i okolici (trgovina, ispaša i šume). Ta starija prava, koja su mogla postojati od prije iako su se prilike izmijenile, nisu bila priznata od Jablančana, zbog čega je dolazilo do svađa i manjih oružanih sukoba.

moglo poluobrađeni kamen sa ruševina (Stinice) raznositi. Njega su, prema tradiciji, i Rabljani upotrijebili za gradnju bedema i kuća¹⁵. Sa sjeverne i istočne strane Stinice prema planini, paralelno s prvom terasom, utvrđeno je više manjih srednjovjekovnih pastirsko-ratarskih naselja: *Ravni Zagon*, *Butković-Zidine* i *Selinica* koja su najvjerojatnije krajem XV ili početkom XVI st. sasvim opustjela jer se stanovništvo zbog neposredne turske opasnosti iselilo u sigurnije krajeve. Krajem XVII st. u ove puste krajeve naselili su se Bunjevci.

Najveću važnost Stinica je imala u rimsko doba, kada se grad prostirao izvan srednjovjekovnih zidina prema sjeveru, kako nam to dokumentiraju rimske iskopine na mjestu nove pilane kombinata »Velebit«. Prvi spomen stare Stinice datira iz prve polovice IV st. pr. n. e. u opisu jadranske obale u Pseudoskilakovu Periplusu pod imenom *Pedetai*. Iza toga ovo naselje navodi Klaudije Ptolomej pod imenom *Ortopula* koja je 41 r. m. udaljena od Lopsice, današnjeg Jurjeva. Kod Plinija Stinica dolazi pod imenom *Ortoplina*, a Anon. Ravennatisa i Guida, *Ospela*. Rimsku epohu dokumentiraju brojni nalazi i raznovrsne keramike, stakla, krovne opeke, žarni grobovi, novci, ostaci temelja zgrada i druge starine. Ako uzmemo za stvarno da se Pseudoskilakova *Pedetai* odnosi na Ortopolu ili Ospelu, onda je to naselje moralo postojati i prije i imati dosta veliku važnost i značenje. Moguće je da se naziv *Pedetai* može odnositi na jedno drugo starije i daleko veće prethistorijsko naselje (u to vrijeme) Ilira koje je utvrđeno na Klačenicima iznad Jablanca čija je luka onda mogla biti Stinica. Moguće je, da je važnost starijega i većega naselja na Klačenicima prestala liburnijskom ekspanzijom koju od tada postepeno preuzima dotadašnje manje naselje i luka koja se nalazila na Puntima u Stinici. Svakako je činjenica da se naselje na Puntima sve više razvija od IV st. pr. n. e. i afirmira kao lučko i trgovačko središte čitavog toga kraja te je time umanjivalo važnost starijega ilirskog naselja na Klačenicima, koje tada ne propada nego i dalje postoji, ali koje je moralo imati više stočarsko-ratarski značaj. Ne znamo kada je naselje na Klačenicima prestalo postojati i je li na tome položaju kasnije (u VII st.) osnovano staro hrvatsko naselje Ablana (Jablanac), koje se prvi puta spominje sredinom XII st. Dakle, propalo je rimsko naselje na Puntima. Ono se obnavlja u VII st. i postoji negdje do početka XII st. kada uslijed političkih prilika počinje jačati Jablanac.

Stariji nalazi keramike (starog željeznog doba) nisu do sada pronađeni na Puntima niti bližoj okolici, ali zato postoje nalazi kasnog latena i rimske dobe što samo potvrđuje daljnji razvitak i veću važnost koju je imala Ortopola, kojoj su išli u prilog novi politički i ekonomski razlozi i uvjeti krajem 1. st. pr. n. e. Da je Ortopola mlađe naselje, dokaz je što se ona osniva na jednom položaju koji nije strateški bio prikladan za život prethistorijskih stanovnika jer oni u predrimsko doba osnivaju naselja i žive na istaknutim dominantnim položajima glavica i rtova. Neke veze i granice možda su postojale između stanovnika na gradini Klačenicima i naselja na Puntima u Stinici. Područje s naseljem na Puntima (*Ortoplina*) teritorijalno više pripada Seniji, a Klačenica (teritorij Jablanca) plemenu *Becosa* sa središtem

15. Prema pričanju starih Podgoraca iz okolice Stinice neke kuće i dijelovi zidina grada Raba navodno da su bili izgrađeni od kamena, dignutog s ruševina grada Stinice. Kamen se navodno prevozio brodovima. Međutim ova tradicija se ne može uzeti za gotovo jer nije ničim dokazana.

u Karlobagu (Vegium ili Bigi). Ovo kao da nam potvrđuje kamen međaš pronađen na *Panasu* iznad Jablanca, a također i pisani kamen u predjelu Štirovače¹⁶ prema kojima su za vrijeme namjesnika provincije Dalmacije P. Cornelija Dolabelle bile utvrđene granice između plemena stanovnika Ortoplina i Parentina te Ortoplina i Becosa. Ova podjela zemlje (vjerojatno šuma, pašnjaka i livada) išla je točno preko brda Panas (sjeverno iznad Jablanca) prema Jablanačkom Alanu. Ta granica kao da je bila i međom između podgorske i senjske župe.

Krajem I st. pr. n. e. sve većim razvitkom trgovine i brodarstva i sve češćim kontaktima grčkih i rimskih pomoraca i vezama koje su uspostavljali s ovim krajevima, moralo se u blizini starijeg i većeg naselja (sada je sasvim izgubilo važnost) pronaći odgovarajuću luku za koju je najbolje odgovarala Mala Stinica. Ta nova luka zbog razvijene trgovine sve više jača i osamostaljuje se tako da je postala središtem jednoga kraja.

Razvitak trgovine i brodarstva i sve jače zanimanje Rima za Dalmaciju i, konačno, sama okupacija bili su uzrokom da je postepeno slabila prvobitna važnost starih društvenih, vjerskih i političkih središta¹⁷ — gradinskih naselja, a nasuprot tomu sve više jačaju i razvijaju se u prave municipije bivša podgrađa. Takvu sudbinu postepenog nestajanja i propadanja doživjela su naselja na Kuku (stara Senia), Gradina u Jurjevu (Lopsica), Karlobag-Drvišica (Vegium-Bigi), gradina na Malom Goljaku iznad Vratnika i jablanačka Gradina na Klačenicima.

Prilikom gradnje pilane u Stinici za poduzeće »Velebit« (1955) radnici su nailazili na temelju starih zgrada, mozaik, velike zemljane posude, mnoštvo keramike i druge starine koje su uništene. S istočne strane Punte od pilane prema Panosu polagano se uzdiže kosa na čijim se zapadnim padinama, bliže moru, nailazilo prilikom pošumljenja na grobove s paljevinom¹⁸. Većina je grobnih nalaza potpuno uništena neznanjem radnika. Od nalaza su sačuvane samo dvije kamene žare s prilozima od kojih se grob br. 1 nalazi u Gradskom muzeju u Senju, i grob br. 2. u Narodnom muzeju u Novom

16. *J. Brunšmid*, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, *Vjesnik arh. dr. NS V*, 1901, str. 99; *P. Rogić*, Naseljenost velebitske primorske padine kroz historiju, *Senjski zbornik - I*, 1965, str. 66 bilj. br. II/1.

Danas vodi od Jablanca i Stinice prema jablanačkom Alanu i Štirovači nova cesta, ali uz nju od starine postoje poprečne staze i putovi po kojima se dolazilo u područje Alana i Lubenovca. Odavde je dalje prema Crkvinu i Zavižanu vodila starija staza. Od mora preko planine ima sačuvanih više starih puteva, pješačkih i konjskih staza po kojima se već u ilirsko i rimsko doba, te srednjem i novom vijeku gotovo do danas odvijao saobraćaj i ondašnja trgovina, tj. prijenos dobara i uspostavljanje međusobnih kontakata između Podgoraca i Ličana.

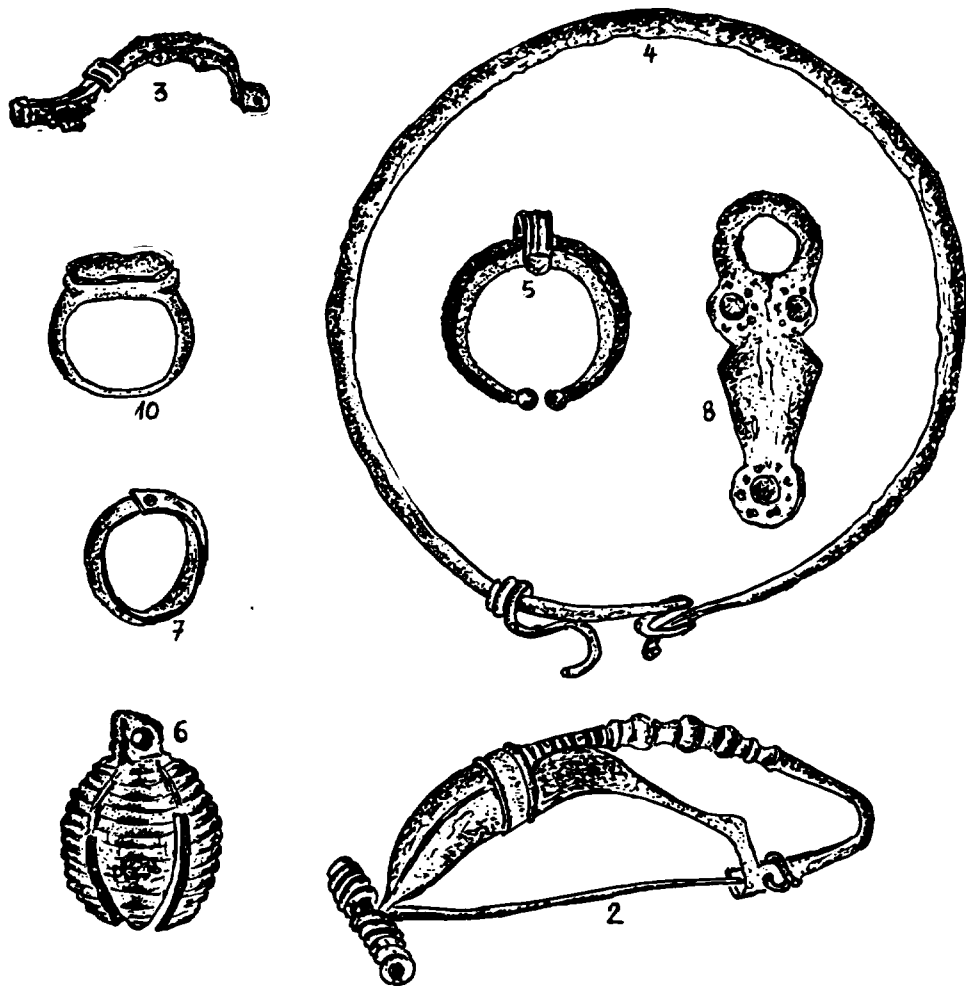
17. *J. Brunšmid*, Groblje bronsanog doba na Klačenicima kod Jablanca, *Vjesnik arh. dr. NS V*, 1901, str. 53; *A. Glavičić*, Arheološki nalazi iz Senja i okolice, I, *Senjski zbornik II*, 1966, str. 396. Između Senja (Senia) i Karlobaga (Vegium) otkrivena su nova gradinska naselja: 1) brdo Klisa zap. od Lukova, 2) Donji Stari-grad-gradina Golubić i 3) Gradina u Donjoj Prizni, čija se ilirska imena nisu sačuvala, tako da i dalje ostaje otvorenim pitanje ubikacije predrimske Ortopole-Ospele i nekih drugih naselja čija imena ne znamo.

18. U *Vjesniku Arh. dr. dr. SS*, sv. XI Zagreb, 1888 (str. 104) konstantira se »kako se ulazi u luku Stinicu nalazi se ne mali broj rimskih grobova-urna pokrivenih kamenim poklopcima, u njima da su se nalazile izgorjele ljudske kosti, razni predmeti iz bakra, zlata i kosti«, što može odgovarati stvarnosti jer su slični nalazi pronađeni u Stinici 1955.

Vinodolskom. Nalazi iz groba br. 1. prema iskazu očevidaca potječu iz jedne kamene žare u kojoj se nalazila manja zemljana posuda u kojoj su bili pohranjeni pepeoni ostaci ženske osobe i desetak vrijednih ukrasnih priloga:

Brončani novac cara Tiberija (od 10. p. n. e. do 35 n. e.) koji je dosta dobro sačuvan. Na aversu se nalazi poprsje cara u profilu okrenuto udesno. Okolo se nalazi natpis: TI CAESAR AUGUST IMPERAT, a na reversu u sredini laten, dok druge slične ovima I. Marović u kasni laten¹⁹ (inv. br. N. 4.289).

Veća kasno latenska fibula (sl. 6. br. 2) prekinuta je na sredini glave. Izrađena je od debele srebrne žice i to iz jednog komada. Luk fibule završava u obliku cijevi, spiralom od dvanaest navoja. Iz luka izlazi okrugla žica koja se šest puta navija ulijevo i zatim šest puta udesno prema sredini i produžuje kao igla, a ujedno čini ukrućenje spirale. Žljebasta noga savija

Sl. 3. — Predmeti iz žarnog groba broj 1. Stinica 1955.

se prema tjemenu luka s kojim je spojena s dvije kvačice, i to s unutarnje strane žljeba. Na nozi koja je zaokrenuta prema sredini nalaze se tri zadebljanja, diskoidna oblika, a uz prvi i treći dva manja. Na nozi slobodno stoji mala karičica kojom se igla mogla učvrstiti. Krak kojim je noga ukrućena za luk ima dvije premlure, dok je prema glavi luka mali hrbat. Lim je rastucan i stranice prema unutra savijene. Noga fibule je spojena s lukom jer je ista lijevana, a zatim dorađena. Potpuno slične fibule nađene su u rimskim grobovima u Starigradu Paklenici, koje A. Stipčević stavlja u srednji leten, dok druge slične ovima I. Marović u kasni laten¹⁹ (inv. br. N. 4.289).

Mala kasno latenska ili rano rimska provincijalna fibula iz bronce kojoj nedostaje igla i neki detalji na luku (sl. 6. br. 3). Luk je plosnat-krilasti i dijelom oštećen. Duljina fibule je 3,8 cm, a visina 1,3 cm. Noga je malo izdužena, inače na sebi nema nikakva ukrasa. Ovakve fibule zastupljene su na svima mjestima koja su se nalazila pod rimskom vlasti (inv. br. N. 4.290).

Srebrna narukvica izrađena od okrugle žice koja se prema kraju stanjuje, u promjeru 8,5 cm. Žica u jednom kraju završava zakrivljenom kukičicom koja je na vrhu oštećena, a umetala se u drugu karičicu koja je namotana oko drugog kraja igle čiji je završetak savijen u spiralu (inv. br. N. 4.291, sl. 6. br. 4).

Ljevana naušnica iz srebra četvrtastog presjeka koji se prema krajevima stanjuje i završava stučenim plohamama na koje je fiksirano po jedno malo zrno, dok se treće, veće, nalazi na plosnatoj karičici postavljenoj na sredini. Naušnica u promjeru ima 27 mm (inv. br. N. 4.292, sl. 6. br. 5).

Okrugli privjesak ili toka za odjeću lijevana iz srebra. U donjem dijelu urezana je u križ. Horizontalno u dvije polovice nalazi se ukras od trinaest malih kanelira. Na vrhu toke nalazi se mali probušeni dodatak koji je služio za pričvršćenje na odjeći (inv. br. N. 4.293, sl. 6. br. 6).

Mali prsten izrađen iz plosnatog lima koji je spojen sa dvije zakovice. Bez ukrasa i veće vrijednosti, promjer je 13 mm (inv. br. N. 4.294, sl. 6. br. 7).

Srebrni privjesak koji je s gornje strane jače prošupljen jer je služio za provlačenje vrpce, donji okrugli završetak ima na sebi malo zrno, a takva ista dva se nalaze na gornjem dijelu. Oko zrna nalazi se ukras iskucan od malih točkica (inv. br. N. 295, sl. 6. br. 8).

Ženski prsten izrađen od zlata. S gornje strane je proširen i ima rupu u kojoj se nalazio neki ukras kojega više nema. Prsten je karakterističan za rimsko doba. Promjer iznosi 12 mm (inv. br. N. 296, sl. 6. br. 10).

Šuplji privjesak izrađen iz tankog zlatnog lima. Privjesak je sastavljen iz dva dijela naknadno spajana na kojima su bili ukrasi vrpce (inv. br. N. 4.297).

Grobni prilozi iz ovoga žarnog groba tipološki spadaju u kasno latenske ili rano rimsko doba, konac 1. st. pr. n. e. Opisani predmeti predstavljaju jedan relativno bogatiji grobni nalaz, neke uglednije ženske osobe. Neki od predmeta mogu biti stariji i vjerojatno da su kao nakit bili čuvani kroz više generacija. Ovaj nakit sadržava u svojim oblicima neke starije ilirske kulturne elemente koji nam i ovom prilikom potvrđuju konzervativnost stanovnika podvelebitskog primorja. Za vremensko datiranje nalaza najbolje

19. A. Stipčević, Latenski predmeti iz okolice Obrovca, Diadora sv. 1, vol. 1, Zadar, 1959. str. 87; I. Marović, Prahistorijski nalazi na području Solina, Vjesnik za arh. hist. dalm, LXII Split, 1960, str. 23, slika 10. br. 1, 2 i 3.

nam može poslužiti novac cara Tiberija koji se našao u žari među ostalim prilozima. U vrijeme vladavine cara Tiberija vjerojatno da je pokojnica umrla, pa je spaljena i pepeoni ostaci s ukrasima i novcem položeni u žaru. U ovim predmetima možemo naslutiti početak nestajanja ilirske originalnosti i slobode.

7. SPOMENIK MITHRE SA VRATNIKA

U lapidariju Gradskog muzeja u Senju od 1964. godine nalazi se žrtvenik posvećen nepobjedivom bogu Suncu (Mithri), od Fausta, roba Julija Saturnina, zakupnika ilirske carine. Žrtvenik je pronađen na Vratniku, a nalazio se u župnoj crkvi sv. Mihovila (inv. br. N. 4.298, sl. 7). Natpis je već ranije objavljen²⁰, ali s obzirom da se sada nalazi u muzeju i da su neke riječi izostavljene ili nepotpune potrebno ga je bilo dopuniti i objaviti.

S(oli) I(nvicto) M(ithrae)
F A V S T V S
T(iti). IVL(i). SATVRNI
NI. PRAEF(ecti). VEHI
CVLOR(um). ET COND
VCT(oris). P(ublici). P(ortorii). SER(vus). VIL(icus) PRO SE ET SVIS
V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)

U prijevodu²¹: Bogu, Suncu nepobjedivom Mithri od Fausta roba Tita Julija Saturnina poštanskog predstojnika i zakupnika državne carine, koji je (žrtvenik) postavio za sebe i svoje nasljednike.

Žrtvenik je izrađen iz velikog komada bijela kristalna mramora (ne vapnenca) kojem se na prednjoj strani nalazi natpisno polje veličine 63 x 43 cm. S lijeve strane žrtvenika nalazi se okrugla zdjela s većim ispupčenjem u sredini, a s desne strane vrč s istaknutom ručicom. Ukupna veličina žrtvenika s profilacijom iznosi: visine 122, širine 70, a debljine 62 cm. Na Vratniku, na mjestu gdje se nalazilo svetište-spaeleum, pronađen je i drugi od ranije poznati (1891) žrtvenik²², postavljen u čast boga Mithre od Hermesa, roba poštanskog predstojnika i zakupnina državne carine Gaja Antonija Rufa.

Za ove spomenike K. Patsch misli da bi vremenski mogli biti oko 150 n. e.²³ Žrtvenici su pronađeni na Vratniku, a sjeverno od župne crkve, oni dokazuju raširenost orijentalnog kulta boga Mithre u ovim primorsko-ličkim krajevima sredinom II st. n. e. Prema svemu se čini da je na ovom položaju

20. J. Klemenc, Senj u prehistorijsko i rimsko doba, Senj, I. JAZU, 1940. str. 5; Isti: Časopis za zgodovino in narodopisje, XXVIII, 1933, str. 140.

21. J. Klemenc, Spom. dj., str. 5.

22. J. Klemenc, Spom. dj., str. 5., CIL, III, 13283; J. Brunšmid, Kameni spomenici hrv. nar. muzeja u Zagrebu, br. 237; K. Patsch, Die Lika in römischer Zeit, col. 94 sa slikom.

23. J. Klemenc, Spom. dj., str. 5; J. Brunšmid, Spom. dj., str. 136.

24. A. Glavičić, Putni izvještaj sa terena od 19. IX 1967.

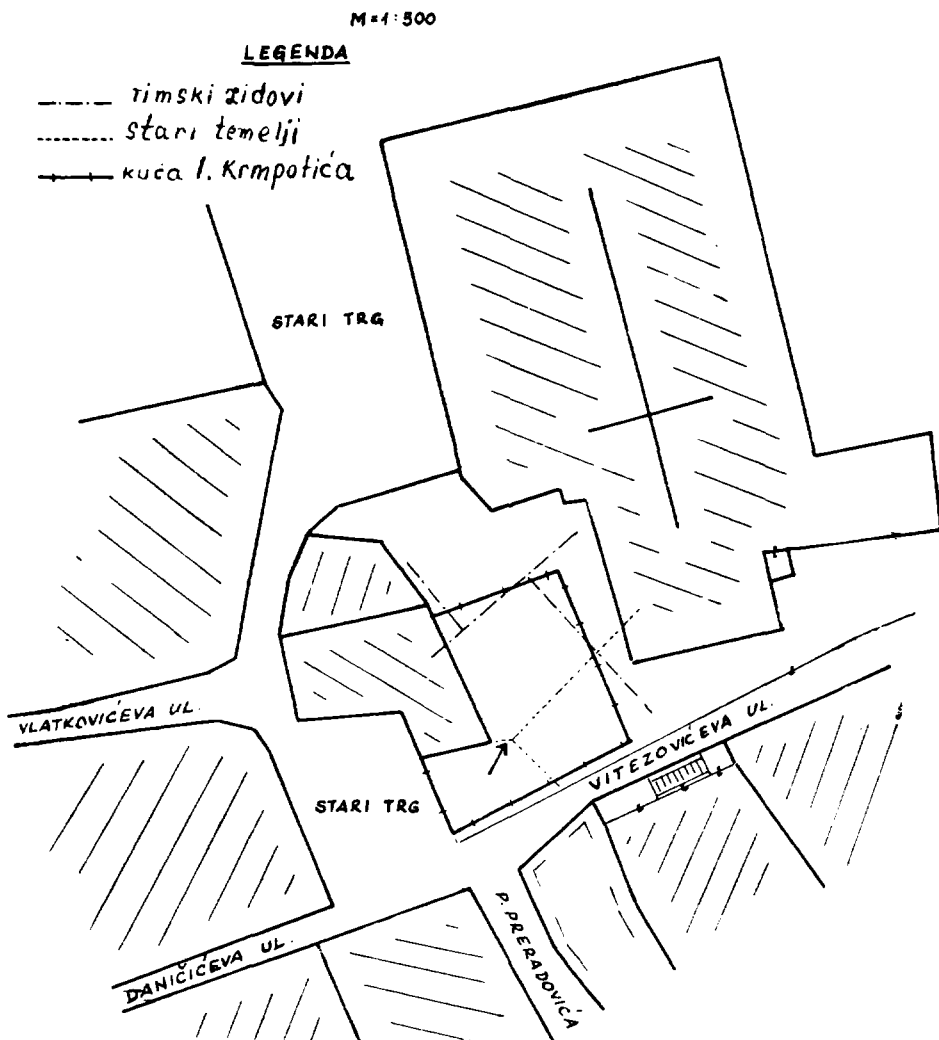

Sl. 4. — Istočno od Otočca u polju nedaleko ceste na jednoj većoj stijeni uklesana je kompozicija kako bog Mithra žrtvuje bika okružen svojim pratiocima. Svetište na otvorenom prikaz na jednoj vojnoj karti iz 18. st.

vrlo rano bilo izgrađeno svetište boga Mithre, a uz poštansku stanicu i carinarnicu. Vjerojatno je uz navedene objekte bilo uređeno konačište s potrebnim službama. Malo južnije od crkve, oko kuće bivše financijske straže, prilikom obrade zemlje i sadnje voćaka nailazilo se na stare zidove²⁴. Lokacija speleja i ostalih objekata oko današnje crkve, a u blizini vode, najbolje je odgovarala u odnosu na staru cestu koja se tu križala. Od crkve prema istoku vodio je stari rimski i srednjovjekovni put uz južne padine Plana i Plančice prema Malom Goljaku²⁵ (prehistorijsko naselje) i dalje

25. Sa istočne strane Vratničkog polja (pozadi kuća Rončevića) uzdižu se manji visovi: Gaj, Biace i Mali Goljak. Najistaknutiji je Mali Goljak koji dominira čitavim krajem, a čije su zapadne i sjeverne strane dosta strme. Na samom vrhu brda prostire se veći zaravanak. Mještani pričaju da se na tome vrhu nalazila neka stara »grčka crkva« od koje se još vide zidine. Prilikom obilaska terena spomenute se zidine nije moglo pronaći, ali se zato pronašlo mnoštvo raznovrsne prehistorijske (ilirske) i nešto rimske keramike, kostiju životinja, crne zemlje i nekih drugih starina uglavnom iz starog i mlađeg željeznog doba. Najviše tih nalaza primijećeno je na sjevernoj i zapadnoj strani gradine. Na tim stranama je najbolje i sačuvan obrambeni bedem kružne osnove kojim je naselje bilo zaštićeno. Sa zapadne strane izgleda da se nalazio još jedan ili dva bedema unutar kojih su mogle biti nastambe. Sa jugozapadne strane izgleda da je na vrh brda do centralne tačke vodio od polja put. Ostaci nekih nastambi, četvrtaste osnove i izgrađeni u tehničkom suhozidina moglo se utvrditi na više mjesta sa zapadne strane gradine. Prema tima nalazima izgleda da se na ovome položaju nalazilo neko manje značajno prehistorijsko naselje ilirskog plemena Japoda, koje kao da nije sasvim i odjednom propalo dolaskom ovih krajeva pod rimsku vlast u toku I st. pr. n. e. Nigdje nemamo podataka ili kakvih pisanih spomenika koji bi nam mogli spomenuti ime ovog ilirskog naselja.

upoprijeko uz Stubicu i Prokike na Staro Brinje, te prema Modrušu i Sisku. Od crkve na jug put je išao preko polja, Melnica, Crnog Kala i Klanca za Avendo (Kompolje) i dalje Arupium (Prozor-Otočac). Zapadno od sedla Vratnik cesta je skretala lijevo iznad Drage prema Stolcu, Hrmatinama do Jurjeva (Lopsica) i desno niz Dragu u Senj (Senia). Izgleda da je četvrta cesta vodila preko Male Petuove (brdo sjeveroistočno od prevoja) za Francikovac, uz Klaričevac za Ledence i prema Rijeci (Tharsatica). Na Vratniku naj-

Sl. 5. — Tlocrtna situacija katedrale i Starog trga u Senju. Strelica pokazuje položaj stare biskupije, rimskih zidova i mjesto nalaza kipa božice.

Sl. 6. — Južna strana katedrale u Senju, gdje se do 1839. g. nalazila rezidencija senjskih biskupa.

vjerojatnije oko crkve²⁶ nalazila se u srednjem vijeku i u vrijeme Vojne krajine kula stražara s mitnicom, konačištem i spregama. U staro doba ovdje je bila stalna posada knezova Frankopana, a kasnije kraljevska straža koja je ubirala porez na robu i osiguravala prijevoz pošte, putnika i robe koja se prevozila iz unutrašnjosti prema moru i obrnuto.

26. Krajiške vlasti su negdje oko 1776. na Vratniku sagradile crkvu sv. Mihovila. Uokolo su bila seoska dobra uz kuće. Južno od crkve (oko 100 m) nalazi se stari bunar žive vode, dok se sjeverno uz put, što je nekada vodio prema Starom Brinju, nalazila lokva, a poviše i starije mjesno groblje. Gotovo od samog prijevoja Vratnik prema polju vodi jarak, u stvari korito povremenog potoka. S njegove lijeve strane vodila je prema selu stara rimska, sredovjekovna i konačno Strupijeva cesta, koja je danas sasvim propala. Na suprotnoj desnoj strani preko jarka nalazi se na više mjesta prethistorijskih i rimskih starina. Sam položaj oko žive vode, gdje je i crkva podignuta, najbolje je odgovarao da se u toj blizini u rano rimsko doba nalazila carinara i poštanska stanica s svetištem boga Mithre.

8. NOVI ARHEOLOŠKI NALAZI IZA KATEDRALE U SENJU 1967.

S južne strane katedrale sv. Marije uz ulicu Pavla Vitezovića i uz kuću Djačić prilikom raščišćavanja ruševina i nivelacije terena za kuću Ivica Krm-potića 1967. naišlo se na ostatke starih temelja biskupije²⁷. Nešto istočnije, pozadi apside crkve otkriveni su 1949. ostaci hrama Velike božice²⁸, pa su se prema tome slični nalazi mogli očekivati i nešto zapadnije. Ovime se potvr-

Sl. 7. — Donja polovica kipa božice (?) pronađene u temeljima stare biskupije, a zapadno od hrama Velike boginje.

dila konstatacija I. Degmedžić. Budući da je površina zemlje — antikni kulturni sloj ranijim izgradnjama (stare biskupije, a moguće i starijeg kršćanskog sakralnog objekta) dijelom uništen, nije se moglo pristupiti istraživanju ovog prostora. Na otkopanom prostoru tokom skidanja recentnog sloja primijećeni su ostaci običnih zidova koji su mogli pripadati staroj biskupiji iz kraja XI/XII st. Ti temelji nisu položeni na tvrdi sloj — zemlju zdravicu ili stijenu. U zidovima je primijećen veći broj komada od stupova, kapitela, korniča koji arhitektonski pripadaju starijem i monumentalnijem antičkom objektu, koji se nekada nalazio na javnom mjestu i to u centru grada. Gotovo svi antikni ostaci arhitekture pronađeni su u ostacima rano srednjovjekovnih zidova, objekta koji je morao biti podignut nešto prije ili zajedno s crkvom. Sa istočne strane katedrale, od XII st. dalje bilo je podignuto više manjih stambenih zgrada. Primijećeno je da su zidovi ovog srednjovjekovnog objekta paralelni s ulicom P. Vitezovića i u odnosu na dio Starog trga i katedralu, dok su antikni, koji se nalaze pod njima, asimetrični, orijentirani više istok—zapad i sjever—jug²⁹. Ti stari zidovi orijentacijom i tehnikom građenja više odgovaraju zidovima otkopanim nešto sjevernije 1949. Iznad rimskog kulturnog sloja nisu pronađeni nikakvi srednjovjekovni nalazi koji inače nisu uobičajeni u Senju i okolici. Interesantno je da se iznad rimskih zidova pa sve više prema zapadu i u dubinu nailazi na veće količine tipične rimske keramike, krovne opeke, da su tragovi paljevine i rušenja jači. Spomenuti rimski nalazi uobičajena su pojava u Senju na svakom mjestu gdje se kopaju temelji novih zgrada. Prema utvrđenoj situaciji primijetilo se da je poslije propasti (rušenja) antiknog objekta nastupilo razdoblje kroz koje se nije na tome mjestu gradilo.

Levelacija terena za kuću I. Krmpotića izvršena je samo do pojave gornjih dijelova antiknih zidova, dublje se nije išlo zbog stijene i razine ulice. Prema tome priroda terena se blago spušta od istoka prema zapadu tako da razlika u visini kod cisterne iznosi više od 1 m, tako da su i antikni zidovi što su dalje od ulice P. Vitezovića viši i bolje sačuvani. Prema tragovima požara i rušenja i razbijenim dijelovima arhitekture i kipova proizilazi da je objekat nasilno porušen i spaljen, a to je moglo biti u vrijeme kada se kršćanstvo raširilo i ojačalo u IV ili V st. ili u vrijeme seobe naroda u VI i poč. VII st. Drugačije je nemoguće razjasniti tako temeljito rušenje i razbijanje svega onoga što je pripadalo poganskim hramovima i samoj antici. Konačno to pokazuje i sama upotreba toga materijala za izgradnju biskupije³⁰ ili nekog objekta koji se tu prije nalazio.

Već je I. Degmedžić³¹ konstatirala da se u neposrednoj blizini nalaza iz 1949. (svetišta *Magnae mater*) mogu očekivati neki drugi dijelovi antiknih objekata koji su ovom prilikom i potvrđeni. U svakom slučaju prisustvo ve-

27. P. Tijan, *Senj (Vodič)* Zagreb, 1931, str. 23, br. 39. Kao što nam nije poznato vrijeme kada je izgrađena crkva sv. Marije (katedrala), tako isto ne znamo kada je bila podignuta rezidencija senjskih biskupa. Čini se da je to moglo biti istovremeno ili pošto je sagrađena katedrala sv. Marije u drugoj polovici XII st.

28. I. Degmedžić, *Arheološka istraživanja u Senju 1949*, *Vjesnik za arh. i hist. dalm.*, LIII (1950—1951), str. 251.

29. I. Degmedžić, *Spom. dj.*, str. 253.

30. P. Tijan, *Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskog naroda*, Senj, I, Zagreb, 1940, str. 13.

31. I. Degmedžić, *Spom. dj.*, str. 255.

ćeg broja komada neke javne zgrade te sam kip nepoznate božice sugeriraju zaključak da se uz današnju apsidu crkve sv. Marije, a zapadno od hrama Velike božice mogao nalaziti u I st. drugi rimski (poganski) sakralni objekat (Dijane ili Cerere).

Jedan od najvažnijih nalaza na koji se naišlo kod ovih radova jest donja polovica kipa jednog ženskog božanstva (inv. broj N. 4.299, sl. 4), koje sjedi na uzvišenom tronu. Kip je izrađen iz bijelog kristalastog mramora, gotovo naravne veličine, a u punoj ljepoti koja izradom ne zaostaje za kipom Velike božice³² koji se pronašao gotovo na istom položaju. Čini se da je kip božice naručen od neke imućnije osobe, a izrađen izvan provincije Dalmacije. Božica sjedi na tronu u punoj veličini i sjaju svog božanskog znamenja, preko pasa i koljena lagano pada bogato nabrani hiton pod čijim se gotovo kao prozirnim platnom naziru ljepota i sklad i smirenost boginje. S desne strane trona se vidi, u polureljefu malo poviše, govedo koje kao da se hrani iz jasala (ili brsti neko drvo?), pod njime je nejasan lik malog teleta, još niže bliže nego pod stijenom kao da leži lav, a malo niže kao da se opažaju konture ovce ili neke druge životinje. S desne strane nema ništa jer je taj dio odbijen. Od kipa nedostaje gornji dio iznad pasa, ruke i glava pa je za sada nemoguće izvršiti potpunu rekonstrukciju božice.

9. ANTIKNI NALAZI U VRTU BISKUPIJE

Sa sjeverne strane kuće ex Prpić i dvorišta palača Carina (danas sjedišta senjsko-modruške biskupije) na dijelu k. o. Senj kat. čest. br. 95-K pronašlo se kod uređenja dvorišta (postavljanja grla improvizirane cisterne na dubini od 1,20 m) ostatke antiknog zida I, u pravcu sjever—jug, veličine 2,40 x 0,50 x 0,30 m izrađenog od kamena s malterom. S južne strane zida I utvrđeni su ostaci zida II, koji je gotovo paralelan s I, ali nešto je slabije kvalitete. Zapadno od I i II zida (oko 2—3 m) utvrđeni su ostaci temelja jednog drugog i mlađeg, a porušenog objekta. Ovi zidovi imaju drugi smjer pružanja i način zidanja. Ovim srednjovjekovnim zidovima pripadaju zidovi koji se nalaze bliže gradske tržnice i samog dvorišta palača Carine.

Na sredini antiknog zida II a na dužini od 0,80 m pronađeni su ostaci groba koji je bio izrađen od većih komada amfora (veličine 100 x 0,30 m) na način koji se češće susreće u Senju³³. I na tome primjeru kao da se ponavlja stari običaj, a taj je da se pokojnik pokriva komadima amfora pa zatim ogradi kamenjem i zatrpara zemljom, koja je i ovdje crvenkastije

32. Na području Hrvatskog primorja nisu do danas, koliko mi je poznato, pronađeni ostaci takvih kipova reprezentativnih antičkih božanstava, koji svojom originalnošću i ljepotom odaju prekomorsku radionicu. I. Degmedžić u svome izvještaju u Vjesniku ne donosi slike kipa Velike božice, a niti detaljnijeg opisa ovoga izvanredno kvalitetnog djela. Ovom prilikom mora se spomenuti da su obadva kipa slična veličinama, položajima i držanjem na božanskom tronu, uz koja su njihovi pratioci, a da je mramor gotovo iste boje i kvalitete.
33. A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja, Senjski zbornik II, 1966, str. 401. Ovi grobovi redovno nemaju osteoloških ostataka, a niti priloga ili tragova paljevine. Njihove male dimenzije i odsutnost ostataka kostiju dozvoljavaju nam iznijeti pretpostavku da pripadaju dječjim grobovima u kojima se kosti djece nisu mogle sačuvati toliko vremena. Ovakvi grobovi bez odsutnosti priloga i na mjestu antiknih objekata vjerojatno da pripadaju kasnijem vremenu, poslije IV st.

Sl. 8. — *Ostaci rimskog groba i dijelova temelja antikne zgrade otkopano u vrtu senjske biskupije (ex Prpić) 1967.*

boje. Takav sličan grob utvrđen je uz antikni zid pozadi katedrale na mjestu lokacije kuće I. Krmpotića. Orijehtacija groba više je manje u pravcu zidova I i II, a to je sjever—jug. Prema ovome taj je grob mlađi u odnosu na antikni zid, a to znači da je objekat porušen i kasnije se na njemu uredilo grob. Prekapanjem groba nisu pronađeni nikakvi ostaci pokojnika, vjerojatno se radi o dječjem grobu, slično je utvrđeno na nekim drugim mjestima u Senju³⁴.

Na površini od 5 x 5 m, a dubini od 0,20—0,80 m do pojave I i II zida stalno se otkopavalo veće količine komada razne rimske keramike, krovne opeke (jedan fragmenat sa znakom tvornice Pansiana), šute i pepela. Daljnjim radovima utvrđena je ista situacija, što znači da su temelji još niže pod zemljom.

Malo sjevernije od kuće ex Prpić, a južno od katedrale na prostoru zvanom »Cimiter« (dio Starog trga) ranijih godina utvrđeni su ostaci žarnih grobova s prilozima koji nisu vremenski određeni, pa je ovom prilikom teže odrediti starost ovih dvaju grobova koji su pronađeni u blizini Cimitera. Na tom istom prostoru nalazilo se srednjovjekovno gradsko groblje, pa je vjerojatno prilikom uređenja grobnica i kopanja jama i kripta pod crkvom

34. A. Glavičić, Spom. dj., str. 401.

moglo dolaziti do prekapanja jednog dijela antiknih grobova od kojih neke navodi J. Klemenc³⁵. U prvim stoljećima rimskog carstva postojao je običaj da se pokojnici spaljuju, a zatim taj običaj prestaje i mrtvaci se polažu u zemlju. Groblja se redovito nalaze izvan grada ukraj puteva. Ova se zakonitost redovito poštivala u Seniji³⁶. Međutim u ovom slučaju kao da je došlo do odstupanja od pravila ukopa mrtvih jer se sporadički nalazi ovih (a vjerojatno i žarnih) grobova nalaze nad antiknim temeljima ili u neposrednoj blizini svetišta Magnae Mater i Dijane(?). Ovi grobovi na Cimiteru, pozadi svetišta katedrale i Maloj placi iz kasnijeg su vremena (V ili VI st.) kada je taj dio grada bio porušen i kada se nije vodilo računa o mjestu gdje se vrši ukup. Naime, na liniji od svetišta katedrale, preko Cimitera, palače Vukasović na Ferajnu i bivše dvorište Olivierove pilane, nalaze se grobovi koji su najvećim dijelom kasno antikni, a manjim dijelom srednjovjekovni (grobovi oko crkve sv. Marije i moguće na Malim vratima istočno od Ferajne). Pojava tih grobova interesantna je zbog toga jer se nalaze u centru antiknog i srednjovjekovnog grada, dakle na prostoru koji je oduvijek bio rezerviran za sakralne i druge javne objekte. Usprkos tome na ovom centralnom prostoru kontinuirano traje pokapanje senjskih građana, vjerojatno s malim prekidom od I do IV st.³⁷ Važno je napomenuti da je nad poganskim hramom Velike božice (velike majke bogova) moguće prije bio neki manji ranokršćanski objekat, a u XII st. crkva sv. Marije i sv. Jurja, starog patrona grada Senja. Pokapanje stanovnika na tom istom prostoru antičkog grada, a kasnije i sredovjekovnog Senja po kršćanskom običaju u blizini crkve samo je nastavak tradicije koja je u svakom slučaju u vezi sa kršćanstvom.

10. ANTIKNI NALAZI U SV. PETRU U SENJU

Početak lipnja 1967. prilikom izgradnje stambene zgrade poduzeća HE Senj, u vrtu ex Olivieri, a zapadno od kuće Tazani bliže prostoru sv.

35. J. Klemenc, Senj u prehistorijsko i rimsko doba, Senj I, 1940, Zagreb, str. 10. Autor nas informira o nalazu žarnih grobova i predmetima koji su u njima nađeni. Ali ništa ne govori o karakteristikama grobova i predmetima koji su u njima stajali. Ovaj nedostatak otežava nam jednim dijelom konkretniji zaključak o grobovima oko katedrale. I. Degmedžić također je konstatirala pozadi katedrale (1949) grobnicu sa dislociranim ljudskim kostima koja je postojala na tome mjestu uz neki paleokršćanski objekat. Ova grobnica bi prema tome mogla biti neka veza između antiknih svetišta i kasno antiknih grobova i nastavka pokapanja građana na Cimiteru i gradnjom romaničke crkve sv. Marije na tome mjestu.
36. A. Glavičić, Spom. dj., str. 400—406. Na prostoru srednjovjekovnog Senja nemamo do danas tragova rimskih grobova osim podatka J. Klemenca (bilj. 35) i pojedinačnih grobova na dva-tri mjesta koji mogu biti kasno antikni ili nešto bliži vremenu seobe naroda. Grobovi koje navodi J. Klemenc žarni su, a to bi bio izuzetak od pravila, tj. u Seniji su sva groblja bila izvan grada i ukraj puteva. Ovi kasniji sporadički grobovi najčešće se nalaze iznad, uz ili rimske zidove i temelje zgrada. To znači da pripadaju vremenu kada je Senija prestala postojati kao antičko naselje.
37. P. Tijan (Vodič) Senj, 1931, str. 22, br. 35. Ovdje mi je neprihvatljiva konstatacija da su kripte pod desnom lađom katedrale istovremene gradnji, tj. dokaz da je senjska katedrala sagrađena prije 12. st. U navedenim kriptama nalaze se grobnice građana iz kraja 18. i poč. 19. st. Da je crkva sagrađena prije 12. st., moralo bi se naći starih detalja kamene ornamentike ili neki pisani spomenik, ali toga se na žalost nije pronašlo, osim ako nije negdje ugrađeno.

Petar³⁸ naišlo se kod kopanja sjevernog temelja za zgradu na rimsku keramiku, komade krovne opeke, pepela i ugljena. S južne strane nailazilo se na neznatne fragmente rimske keramike i ostatke nekih starih zidova. Pronađeni rimski ostaci otkopani su na dubini od 0,50 do 0,80 m oko 2—3 m ispod današnje razine ceste Senj—Vratnik. Ti su nalazi vjerojatno u vezi sa sličnim ostacima koji su pronađeni prilikom gradnje gornje zgrade HE Senj, zatim kućama bliže Aleja. Ovo su neznatni ostaci rimskog doba, ali toliko važniji jer nam s jedne strane upotpunjuju uvid u urbanističku situaciju antičkog grada i ujedno kompletiraju njegovu prostornost u odnosu na ostale nalaze iz Senja, posebno lokaliteta sv. Petar (samostan i crkva te gradsko groblje). Prilikom radova nije bilo ni srednjovjekovnih nalaza koje bismo mogli očekivati. Oni se prema tome nalaze jugozapadnije, gdje se i postavlja crkva sv. Petra i pronalaze grobovi.

11. RIMSKI I SREDNJOVJEKOVNI NALAZI IZ PIJAVICE

Zapadno od Senja (oko 3 km) nalazi se IV draga i zaselak Pijavica. Između IV i V drage uz more prostire se mala ravnica (livada) tzv. *Kulina* koja se blago uzdiže od mora. Prije izgradnje ceste Senj—Novi (1785) ovdje se nalazio veći posjed senjskih građana koji je cesta presjekla na dva dijela. S gornje strane sačuvani su ostaci dviju primitivnih nastambi kojima su sjeverne i istočne strane okesana stijena (špicano) koja nadvisuje nastambu i taj prostor i time štiti od vjetera i kiše. Na mjestima je vidljivo da je pod nastambi također umjetno izravnavao, tj. špicom poravnata stijena. S prednje jugozapadne strane (jer se teren blago spušta prema moru) nalazio se jači umjetni suhozid kojim je dobivena potrebna širina pretprostora i širina nastambe. Kuće su morale imati krov na jednu vodu, i to pokriven krovnim opekama (rimske proizvodnje). Uz prvu istočniju nalaze se ostaci druge, a moguće i treće nastambe, izrađene kao i prva.

Još istočnije nalaze se dvije veće umjetne gomile — naslagano kamenje iz vremena kada su ovi objekti napušteni — u kojima ima dosta fragmenta rimskih krovnih opeka i keramike. Malo niže, a iznad današnje ceste primijećeni su ostaci nekih zidina, izrađeni od kamena i maltera. Prema tome, ovdje su se nalazile neke zidane zgrade koje su morale biti masivne i kao ruševine zatečene od Bunjevaca u XVII stoljeću. Oni su ih nazvali »*kulina*«, odatle je proširen naziv za taj predio zemlje. Od ovih objekata teren se blago spušta prema moru te je umjetnim podzidima razdijeljen na nekoliko terasa, koje imaju dosta debele slojeve zemlje crvenice. Čitav taj prostor bio je nekada kultiviran, što je vidljivo, a to potvrđuju i stari ljudi. Da se ovdje živjelo, može se zaključiti po fragmentima rimske keramike, stakla, ostacima kostiju životinja, ugljena, morskih puževa i školjki. Ostaci rimske keramike nalaze se u zemlji na ledini pod cestom.

Ispod starih kuća a iznad ceste nalazi se manja pećina koja je u novije vrijeme izgradnjom magistrale dijelom oštećena na ulazu gdje se sakupilo dosta kamenja i zemlje. Ulaz u pećinicu je sa zapadne strane, ona je dosta svijetla i suha. Pred ulazom je manji pretprostor koji se lako mogao natkriti. Danas pećinica nema potrebne visine zbog novijeg nanosa izvana i zarušavanja stropa koji nije debeo. Nije istražena, ali je mogla biti ko-

38. A. Glavičić, Vodič po Senju, Senjski zbornik I, 1965, str. 294.

rištena za stanovanje ili je služila kao tor za blago. Na površini nema tragova života, osim što je služila kao privremeno sklonište pastirima u novije vrijeme.

Sa sjeverne i južne strane IV i V drage (Pijavica i sv. Jelena) a iznad magistrale nalaze se stari napušteni vrtovi tzv. *Brdina*, gromače s podzidima i lijevama zemlje, koje je nekada bio više, ali je kiša i bura odnijela u more. Na tome mjestu ima ostataka više prastarih nastambi (kuća i gospodarskih zgrada) neobičnih duljina i malih širina, izgrađenih u tehničari suhozidina, bez upotrebe maltera. Zidovi kuća su osobito debeli i jaki, a dosta dobro sačuvani (po visini i širini). Ulaz u takvu nastambu je redovito sa zapada. Obično zadnjom stranom ukopani su ili se naslanjaju na stijenu koja im osigurava zadnju stranu od hladnoće, a ujedno ojačava sam objekat. Kuće su bile niske, zato su morale imati dvoslivne krovove. Neke od tih nastambi imaju neobične duljine i vrlo su uske (oko 40 x 4 m korištenog prostora). Slične nastambe redovita su pojava u senjskom kraju, ali su obično manjih dimenzija, tj. manje duljine. Veće nastambe izgleda da pripadaju većim rodovima, koji su se zadržali u ovim krajevima među Bunjevcima do prvog svjetskog rata. Prema pronađenim komadićima keramike i ostalim okolnostima ove nastambe na Brdini, a i neke druge u okolici, pripisujem starim Hrvatima koji su u njima živjeli prije iseljenja zbog turske opasnosti krajem XV/XVI st. Današnji stanovnici zaselaka Pijavice i sv. Jelenine ovakve nastambe nazivaju »grčke kuće ili zidine«. O njihovoj prošlosti ne zna ni tradicija, osim da su stanovnici zbog bure odselili.

Na ovim srednjovjekovnim lokalitetima do sada smo naišli na vrlo malo predmeta njihove materijalne kulture, što je normalno jer takvi lokaliteti nisu do danas uopće istraživani i što su ti ostaci većim dijelom bili izrađeni od drveta i zemlje; zato su se razbili ili propali. Na takvim lokalitetima redoviti nalaz je keramika (manje količine) koja se pronalazi slobodno u naselju, na površini ili dosta često u suhozidu među kamenjem. Keramika je izrađena na lončarskom kolu, sivo-žute boje raznih oblika i debljina stijenki, relativno dobro pečena, ali od ilovače koja je dosta nepročišćena. Uz ovu domaću (pučku) nalazi se i finije (uvozne) glazirane, crvenkastije (XIII—XVI st.) koja je izrađena iz pročišćene zemlje i bolje pečena. Ova keramika je često puta ukrašena biljnim ili geometrijskim motivima koji se nisu mogli u cijelosti rekonstruirati. Prva jednostavnija keramika bit će proizvod domaćih lončara iz Vinodola ili zap. Like, a druga finija import iz nekih gradskih keramičkih radionica, kakvih je moglo biti i na našoj obali³⁹. Uz keramiku na takvim mjestima često se nailazi na morske školjke i puževe, po koji kovani čavai i nešto stakla. Stanovnici ovog naselja na Brdini (pod Kresom) uglavnom su bili stočari i ratari. Njihove najbolje zemlje nekada su se nalazile, a i danas se nalaze na području Klaričevca, Francikovca i Vrataruše. Pored toga sigurno je da su se bavili vinogradarstvom i ribarenjem, kako su to nedavno činili stanovnici ovih krajeva.

39. S. Petricioli, Nekoliko primjeraka majolike iz Zadra s figuralnim motivima, Peristil 8—9, Zagreb, 1965—1966, str. 47. Keramika koja se pronalazi na ovim srednjovjekovnim lokalitetima nije čista i prava majolika, ali prema svemu je suvremena ovoj koja je pronađena u Zadru. Sva ta keramika je sačuvana u malim fragmentima i do sada su nađene manje količine.

12. DRUGI DIJANIN SPOMENIK IZ SENJA

Budući da je bogata arhiva grada Senja i okolice (iz srednjeg i novog vijeka s vremenom) nestajala⁴⁰, a potpuno uništena za vrijeme drugog svjetskog rata, to nam je jedan dio prošlosti ovoga kraja ostao za buduća istraživanja sasvim nepoznat. U nestalim dokumentima (koji su većim dijelom ostali neproučeni) bilo je zacijelo mnogo podataka o posjedima međama i, nazivima predjela itd. Zato nam je svaka poslijeratna restauracija ili izgradnja unutar grada dragocjena i katkada jedini izvor za upoznavanje prošlosti dotičnog spomenika, trga, ulice i čitavog grada.

U vezi s tim postavlja se i pitanje: kad se gradila crkva sv. Ivana Krstitelja koja se nalazila do crkve sv. Franje, a u kojoj je 1962. pronađen spomenik Dijane, božice lova. Najstariji poznati podatak o crkvi sv. Ivana sačuvan je u senjskom statutu⁴¹ iz 1388. u čl. 8 gdje se kaže »da nitko ne smije s ovu stranu crkve sv. Ivana Krstitelja kupovati robu što dolazi na vrata trgovine pod kazan globe od 24 libra«. Prema tome podatku crkva sv. Ivana bila je podignuta mnogo prije 1388, dakle u vrijeme pune gotike što potvrđuje i sama njezina fasada i luk nad bivšim ulazom, a moguće i ostaci pronađenih fresaka na unutarnjem lijevom zidu. Drugi put crkva sv. Ivana spominje se 1503. u vezi s nagodbom skrbnika bratovštine crkve. Također, u Valvasorovu opisu Senja (1687) spominje se sv. Ivan. Svakako prije 1877. crkva je izgubila sakralni značaj jer se te godine nalazi u privatnom posjedu Jove Petrovića. Nekako u to vrijeme dograđeno je lijevo i desno krilo s katom, dok se u prizemlju smjestila štamparija H. Luster, a iznad su bile društvene prostorije Hrvatsko obrtničkog radničkog društva Uskok.

Kada je 1962. došlo do preuređenja prizemlja zgrade »Uskok« (današnje ime stare crkve) za potrebe kabineta predvojničke obuke, tada se otukla stara žbuka s pročelja i s desne strane izvana te svi unutarnji zidovi. Tom prilikom otkrilo se da su vanjski zidovi crkve izrađeni od lijepih klesanih većih i manjih kamenih blokova slaganih u horizontalne nizove. Stari je ulaz u crkvu srušen i novi podignut; lijevo od njega otvoren je veliki prozor. Iznad starog ulaza pokazao se tipičan gotički prozor s doprozornicima ukoso klesanim. Unutarnji su zidovi sagrađeni od običnog kamena, ali lijepo složeni. U tlocrtu crkva je pačetvorina s uglatom apsidom. Debljina zidova je oko 1 m i mogu nositi teški kameni svod, poput nekih drugih crkava, npr. sv. Magdalene u Senju, sv. Filipa i Jakova u Jurjevu i sv. Jelene u sv. Jeleni kod Senja. Prozori, koje je crkva mogla imati sa strane, nisu utvrđeni jer su se nalazili u visini pročelja, a to je na visini I kata današnje zgrade Uskok. Apsida je imala jedan prozor nekako oko 1 m od zemlje, sa rešetkama, jer je s te strane prije bila ulica koja je spajala današnju Vitezovićevu i Preradovićevu. Unutar crkve nisu se mogli primijetiti tragovi oltara koji su uklonjeni prilikom adaptacije zgrade za potrebe štamparije H. Luster oko 1874.

Primijećeno je da je lijevi unutrašnji zid izrađen finijom žbukom, kao podlogom za freske slikarije koje su tu bile izrađene. Negdje oko 1874, kada se crkva adaptirala za štampariju, svi su zidovi zaparani oštrim predmetom.

40. P. Tijan, Spom. dj., str. 39, br. 75. navodi da je senjski gradski arhiv stradao u više navrata zbog požara. U zadnjem ratu prilikom bombardiranja Senja 1943. godine u požaru gradske vijećnice u cjelosti je izgorio arhiv grada Senja. Tom prilikom je dijelom stradao i arhiv senjskog kaptola koji se čuvao pozadi oltara u crkvi sv. Marije.

41. A. Glavičić, Vodič po Senju, Senjski zbornik I, 1965, str. 294, br. 96.

Tom prilikom potpuno su uništene freske, čitava jedna kompozicija, osim dijela bliže izlazu koji se uspjelo 1962. sačuvati te je i danas vidljiv.

Na lijevom zidu bliže apsidi oko 180 cm od poda otkriven je mali otvor (niša) koji je odozgo nadstvođen kamenom pločom. Kada se ploča izvadila iz ležišta i očistila od vapna, postao je vidljiv latinski natpis. Tada se konstatacijo da se radi o nalazu rimskog natpisa koji je prilikom izgradnje crkve kao spolia od nekuda donesen i ugrađen⁴². Ploča je memorijalnog karaktera i postavljena u čast uzvišene božice Dijane od Lucija Valerija Prisca i njegove žene Veratiae Paullae, na uspomenu svoje majke Carienae. Gentilitia Cariena je dosta rijedak u našem kraju i izgleda etruščanskog jezičnog izvora. U svakom slučaju spomenik je stajao na nekom istaknutom mjestu; moguće hramu Dijane, koji se morao nalaziti u blizini hrama Magnae Mater, otkrivenim u blizini katedrale sv. Marije (cca 50 m prema sjeveru od zgrade »Uskok«), dakle na prostoru gdje se u rimsko doba mogao nalaziti kapitolij. Natpis vremenski nema sumnje da spada u II st. Ploča je bijeli mramor kojoj je kod sekundarne upotrebe odlomljena lijeva i desna strana (početak i svršetak natpisa) i zbog toga je nepotpun. Pisana je lijepim pravilnim slovima u četiri retka. Veličina je 57 x 28 x 8,5 cm.

DEANAE. AUG(ustae). SAC(rum)
(in) MEMORIAM CARIENAE I(. . .)
MATRIS L. VALERIVS PRISC(us cum)
(c)ONIVGE SVA VERATIA PA(ull)A F(ecerunt)

U CIL III pod brojem 3017 navodi se jedan drugi rimski spomenik koje se ranije pronašao u crkvi sv. Ivana Krstitelja iz kojega saznajemo da je Senia imala status minicipija i svoje gradsko vijeće (ordo decurionum), jer je i L. Valerije Agathop bio vijećnik. Prema nomenu koji je isti kod oba spomenika čini se da su gentilicij Valeria imali članovi neke uglednije obitelji koji su vršili najviše municipalne časti u Seniji. Tako je i L. Valerije Prisco u čast svoje majke, vjerojatno zaslužne za kult Dijane, podigao ovu memorijalnu ploču.

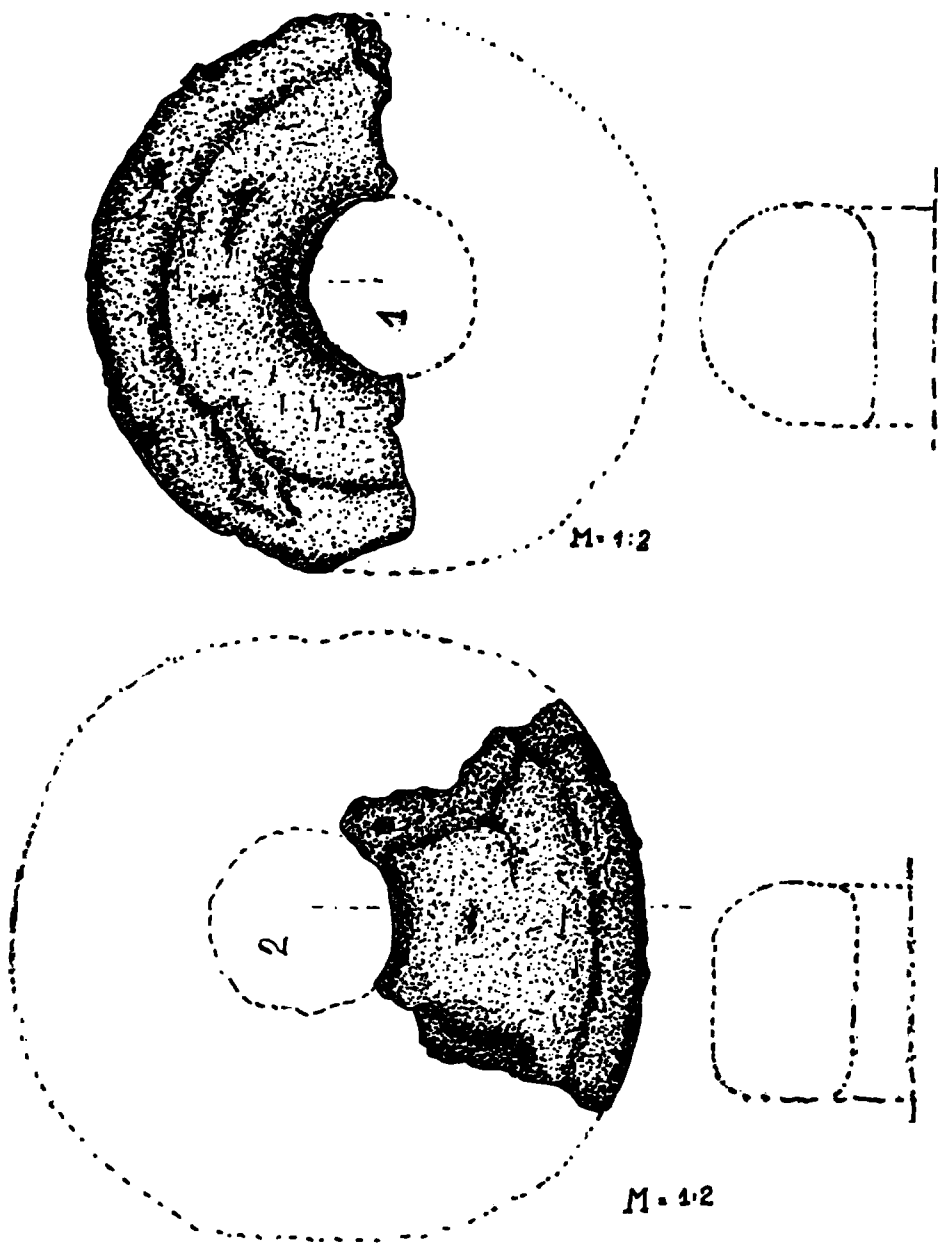
L. Valerio
Agathopo
Aug. huic ord.
Seniensium
ornament. decur.
primo. decrevit
Valeria. Montana
Coniug. Opt.
L.D.D.D.

13. PREHISTORIJSKI ZEMLJANI PREDMETI IZ JURJEVA I DONJE PRIZNE

Iznad Jurjeva uzdiže se manje brdo zvano Gradina na kojem su već ranije utvrđeni prehistorijski ostaci iz starog i mlađeg željeznog i rimskog doba⁴³. Uz ostale nalaze (koji su redovita pojava na svima ilirskim gradin-

42. Iz ove crkve potječe i drugi rimski spomenik objavljen u CIL III 3017.

43. Vjesnik NS IV, str. 181. i V. 1901, str. 99; Š. Ljubić. Popis arh. odj., Zagreb, 1899. Predmeti iz sv. Jurja kod Senja od 1—10 tab. X.

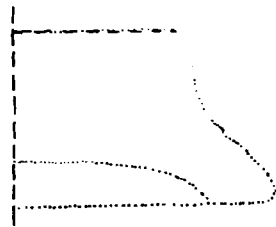
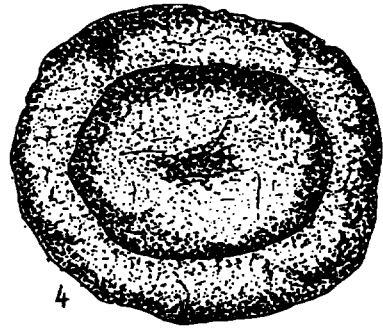
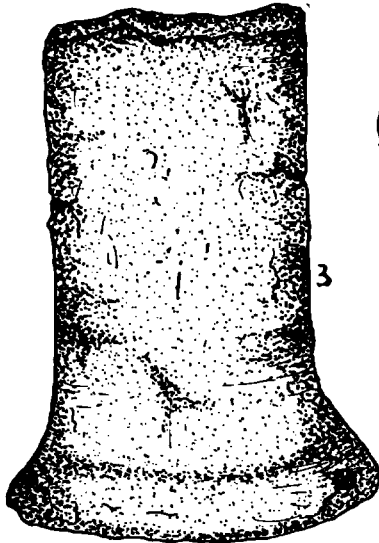
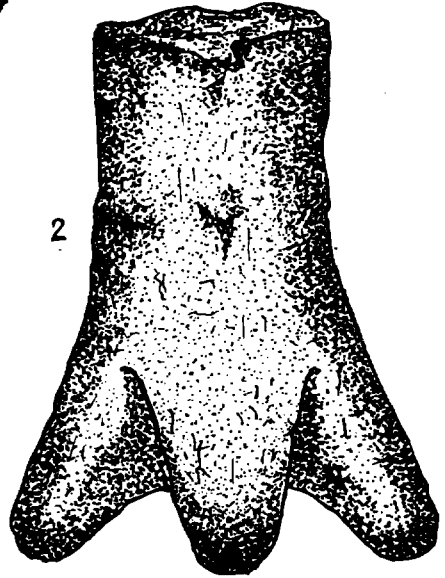
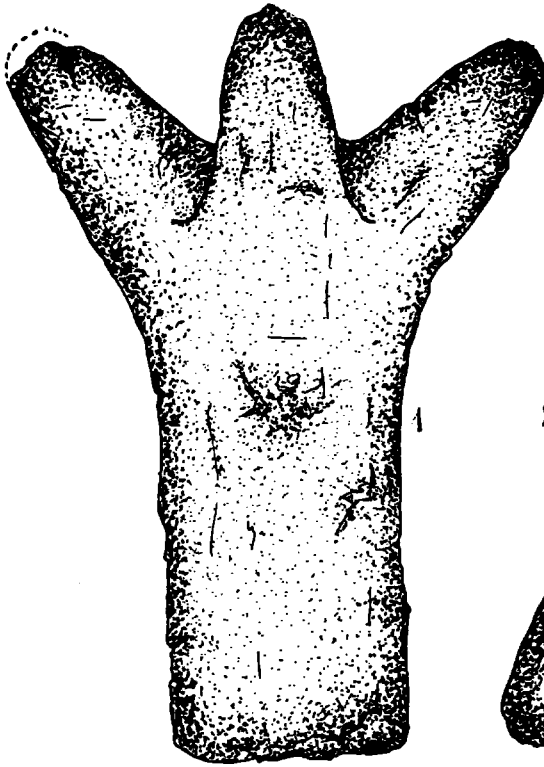

Sl. 9. — Ostaci nepoznathi ilirskih kulturnih predmeta iz ilovače pronađeni na Gradini u Jurjevu (1 i 2).

skim naseljima), a s južne strane, malo više prema vrhu, prilikom širenja kamenoloma naišlo se na nekoliko grobova koji su zbog radova uništeni. Ipak na jednom mjestu pronađena je među kamenjem jama ispunjena crnom zemljom i kamenjem, uz ostalo i ostacima jednog groba koji se nije mogao istražiti. Uz navedenu ilirsku keramiku pronašlo se više komada koji su pripadali prošupljenim kolutima (sl. 16.), izrađenim od ilovače vrlo slabe kvalitete i punih većih kamenčića. Koluti su bez ukrasa ili tragova glačanja i slabo pečeni. Pronađeni komadi od kolutova lako se mrve zbog slabog pečenja i vlage u kojoj su bili. Kolutovi su bili šuplji i nisu prave kružnice, niti su jednakih veličina. Vanjski promjer koluta iznosi od 15—17 cm, a unutarnji od 4—5 cm, debljina je od 5—7 cm, a visina od 5—7 cm. Ilovača iz koje su pravljeni kolutovi potječe iz blizine, nalazi se među kamenjem. Ovi kolutovi nisu u nikakvoj vezi s ribarskom mrežom, a niti tkalačkim stanom. Ovi bi se kolutovi prije mogli dovesti u vezu s nekim vjervanjem. Prvotni položaj kolutova nije poznat i ne možemo ih vezati za kult pokojnika, a niti da su služili kuhanju, tj. da je na njima mogao stajati lonac na ognjištu. U senjskom kraju ovakvi kolutovi nisu do sada pronađeni, a niti sam im mogao pronaći primjer drugdje u literaturi. Budući da su komadi kolutova pronađeni na Gradini među fragmentima keramike željeznog doba (i to u nižem sloju), ne preostaje nam za sada ništa drugo u vezi s točnijom datacijom. Jedino što bi moglo biti sigurno u ovom momentu da ih možemo pripisati Ilirima, vremenu gradinske kulture.

Između Jablanca i Karlobaga nalazi se naselje Donja Prizna, s malom lukom u uvali zaštićenoj od bure i juga. Sa južne strane luke uzdiže se, tzv. Gradina na kojoj su utvrđeni ostaci prethistorijskog naselja koje je nastavilo život u rimsko doba. Naselje je okruženo jakim zidanim bedom ojačanim kontraforima koji je činio naselje sigurnim od neprijatelja s kopna i s mora. Na jugozapadnoj strani utvrđeni su ostaci kuća koje su locirane u tri do četiri terase. Kuće su zidane, a sudeći po krovnoj opeci pripadaju rimskom vremenu. Čitav je taj dio naselja pred oko 80 godina iskrčen i pretvoren u vrt. Tada se nailazilo na razne starine prethistorijskog i rimskog doba. Uz ostalo, na jednom zidu pronađeni su zanimljivi zemljani predmeti koji potječu od nekih posuda kojima nisam mogao utvrditi pravi oblik i pronaći usporedbu. Posude (najmanje desetak) imale su male stožaste nožice (tri pravilno raspoređene u obliku trokuta) iznad njih dolazi cilindrični dio, a na vrhu je mogla stajati mala plitica. Ni jedan od ovih zemljanih predmeta nije sačuvan čitav zbog toga ih je i nemoguće točnije tipološki i kronološki opisati. Ovi keramički predmeti izrađeni su od obične i nepročišćene ilovače s većom primjesom krupnijih kamenčića. Izrada je vrlo primitivna i ručna, nema preciznosti i određenih oblika, zato je i svaki predmet malo drugačiji oblikom i veličinom. Na ovoj keramici nema tragova pečenja na vatri, niti ikakvih ukrasa koji su karakteristični za ostalu keramiku na gradini. Ovakvih predmeta nije se pronašlo na drugim mjestima u samoj blizini gradine u Prizni. Ovi keramički predmeti nisu mogli služiti u domaćinstvu, vjerojatnije je da su služili kao kulturni predmeti kojima je nepoznata funkcija (u mnogo čemu podsjećaju na kaleže). Nezgoda

Sl. 10. — Dijelovi do sada nepoznatih predmeta iz ilovače pronađeni na Gradini u Prizni i moru pod Gradinom u Jurjevu 1, 2. i 3.

je u tome što svi ti predmeti nisu pronađeni in situ, ne znamo mjesto niti položaj, niti ostale predmete koji su se nalazili u njihovoj blizini. Prema ostalim okolnostima za sada bi ove predmete vezao za vrijeme trajanja starog željeznog doba.

Dok sam pripremao ovaj izvještaj, došlo je do novih nalaza potpuno identičnih keramičkih predmeta. Naime, podvodni amater Gerd Klein iz Ennepetal-Milspea (Njemačka) krajem VII mj. 1968. ronio je uz senjsku obalu, pa je tako došao do otočića Lisac nasuprot mjesta Jurjevo (oko 9 km južno od Senja). On je vidio ove predmete sa tri nožice iz Prizne u Senjskom muzeju, to ga je zanimalo, pa je s morskog dna uz neke komade amfora sabrao i desetak već ranije opisanih nožica i cilindričnih dijelova i predao u Senjski muzej. Ovi predmeti iz Jurjeva pronađeni su u moru u koje su dospjeli puzanjem s gradine ili otočića na kojem su također utvrđeni ostaci gradinske kulture.

Ovi nalazi iz Jurjeva potpuno odgovaraju onima iz Prizne po sastavu ilovače, slabom pečenju i oblicima. Prema tome, ista im je bila funkcija, vrijeme i korisnici. Slične predmete ovima iz Jurjeva i Prizne nisam do sada pronašao u senjskom kraju. Da li su oni specifičnost prethistorijskih stanovnika (starog željeznog doba) pod Velebitom, ne možemo ovom prilikom odgovoriti. Navodno je iste takve predmete Gerd Klein opazio pod morem negdje u blizini Lošinja.

Spomenuti kolutovi i plitice sa tri noge (neka vrsta kaleža) iz Jurjeva i Donje Prizne pobuđuju interes i zahtijevaju ozbiljnija proučavanja čitave ilirske prošlosti duž obale Hrvatskog primorja, posebno kraja pod Velebitom. Na kraju, ove kolutove i kaleže (sa tri noge i cilindričnim dijelom) smatram nekim kulturnim predmetima i to vrlo primitivnim kakva je bila i njihova sredina. Ovi predmeti nisu mogli služiti nekoj praktičnoj namjeni. S obzirom na pomanjkanje ostalih podataka i dokaza u literaturi možemo se zadovoljiti iznesenim informacijama.

14. DVA RIMSKA GROBA IZ SENJA

U proljeće 1965. Ive Čopić iz Senja nivelirao je teren pozadi kuće (Čopićevo naselje br. 10) i tom prilikom naišao na četiri antikna groba. Pokojnici su ležali u grobnim jamama oko 1 m dubine u odnosu na današnju razinu gornje lijehe (vrta). Sudeći prema ranijim nalazima slične grobove možemo očekivati nešto sjevernije. Osteološki ostaci u grobovima relativno su dobro sačuvani i pripadaju odraslim osobama. Pokojnici su ležali u ispruženom položaju na leđima s rukama uz tijelo, orijentirani više u pravcu sjeverozapad-jugoistok. Pretražujući grobne rake konstatiralo se na dubini cca 1,20 m koso položenu stijenu do koje se kopalo grobne jame i prema potrebi dubilo prhki površinski sloj u obliku korita, ovisno od veličine pokojnika, tj. prema njegovoj duljini i širini. Primijećeno je da su grobne jame udubljene u kamenu dozidavane sa zapadne strane, kod nogu i glave gdje se sužuju, a kod sredine malo proširuju. Najčešće s donje zapadne strane grobnice su podzidavane kako bi se dobila odgovarajuća visina rake koja je mogla imati 30—40 cm dubine. Grobnice su redovito pokrivene komadima krovnih opeka (tegule) ili većim komadima amfora. Spojevi ovih ploča i amfora redovito su zamazani malterom kako bi grobnica bila bolje zatvo-

rena. Poslije ovoga grob se zatrpavalo zemljom. Vremenom, uslijed pritiska zemlje i žila drveća koje je izraslo iznad grobova, slomile su se opeke i komadi amfora, pa je kroz otvore prodirala zemlja i tako ispunila grobove.

Nad grobom br. 2. utvrđeni su ostaci trećeg groba kojom je prilikom došlo do poremećaja pokojnika (koji je došao ispod). U grobovima nisu pronađeni nikakvi prilozii što je slučaj kod ostalih grobova na ovoj nekropoli, a također običaj koji se počeo prakticirati kod sahrane pod kršćanskim utjecajem. Ovi, kao i ranije pronađeni grobovi⁴⁴ iz sastava ove nekropole u Čopićevu naselju, pripadaju kasnoj antici, groblju stanovnika Senije koje se nalazila sa sjevero-istočne strane ceste i izvan grada. Ovo su nam najistočniji grobovi rimskog doba utvrđeni na području antikne Senije. Mora se primijetiti da većina postojećih zidova od vrtova uz ulicu koja vodi u Čopićevo naselje od ranijeg je vremena, pa se na ovaj način ipak poštivala tradicija starog groblja koje se ovdje nalazilo. Na najvećem dijelu ove nekropole nije se gradilo u kasnije doba osim nekoliko kuća br. 8 i 10. koje su podignute krajem 19 st. i to na krajnjem istočnom dijelu starog groblja.

15. PŠENICA IZ RIMSKOG DOBA U SENJU

Kod iskopa jame 6 x 3 x 2 m za gašenje vapna poduzeća Elektrane u Senju, južno od konfekcije »Neda« na lokalitetu »štela« naišlo se 1956. na dubini od 0,30 do 1,80 m na brojne nalaze i druge starine rimskog doba. Kroz sredinu jame pružao se jedan dobro sačuvan zid uz koji se na dubini od 1,20 m u sloju jake paljevine našlo ostatke razbijene amfore od oko 10 litara koja je sadržavala karbonizirano žito. U ovome slučaju radi se o zgradi koja se nalazila u neposrednoj blizini (sjeverno 10 m) therma⁴⁵, a koja je nekada stradala u požaru u kojem je sve uništeno, uz ostalo u prizemnom dijelu zgrade vatra je morala zahvatiti i posudu sa žitom koje je pougljenilo i tako se konzervirano moglo sačuvati do danas. Prema pričanju starijih Senjana koji su posjećivali gradilište nove gimnazije 1941. na tome prostoru nailazilo se na veće zemljane posude u kojima se navodno nalazilo žita.

Drugom prilikom kod iskopa jame za podrum nove pekare na »Maloj placi« u rimskom kulturnom sloju na oko 2 m dubine, također uz rimski zid (na nekadašnjem podu), pronađena je uz ostatke paljevine i rušenja jedna zemljana posuda u kojoj je bilo karbonizirano žito⁴⁶.

I ovdje nam se ponavlja slučaj da je antikna zgrada spaljena i porušena, a da kasnije nije obnovljena. Ovom prilikom potrebno je istaknuti konstataciju da se na području srednjovjekovnog grada, ali i izvan zidina gdje god se kopa i izvode radovi, osobito na većim dubinama, redovito se nailaze temelji rimskih zgrada, a nigdje se nije moglo konstatirati da se na rimskim temeljima nadgradilo srednjovjekovni objekat. Ovo nam dozvoljava iznijeti pretpostavku da je jednom vjerojatno za velikih ratova između Gota i Bizanta ili prilikom doseljenja Hrvata (sredine VI do početka VII st.) došlo do požara i rušenja antičkog grada koji kasnije nije obnovljen. Moralo je proći izvjesno vrijeme pa da novo doseljeni Hrvati od početka VII st.

44. A. Glavičić, Senjski zbornik, II, 1966, str. 404, sl. 98. Prikaz situacije grobova u Čopićevu naselju.

45. A. Glavičić, Spom. dj., str. 408. i 409.

46. A. Glavičić, Spom. dj., str. 407.

počinju raščišćavanjem ruševina i gradnjom rano-srednjovjekovnih kuća, da su počeli obnavljati propali grad na jednom manjem prostoru i skromnije. Tom prilikom a za gradnju kuća i ostalih objekata koristili su postojeći materijal, s ruševina (kao poslije 1943—1945 g.). Novi graditelji nisu koristili stare temelje najvećim dijelom zatrpane ruševinama, nego su odabirali nove lokacije prema potrebama koje su, s druge strane, diktirale nove pravce ulica i trgova, najčešće drugačije od antičkih. Osnova grada koja je nastala u to vrijeme teško se kasnije mijenja i u najvećem dijelu ona se sačuvala do danas. Većina senjskih ulica redovito krivuda, one su uske i često puta »slijepe«, senjski trgovi nisu uvijek pravilni i prostrani, tada se gradilo slobodno, bez neke kontrole i reda onako kako su zahtijevale nove društvene i ekonomske prilike i potrebe. Današnji položaj Senja (misli se na smjer i pružanje ulica) diktirao je položaj operativne obale koja se često i sve više pomicala prema zapadu zbog velikih bujičnih nanosa iz Senjske Drage, a također uklanjanja starih ruševina koje su bacane u more ili se njima nasipavalo podvodno područje uz današnji Potok, sv. Križ i Malu placu. Nemamo nikakvih vijesti (osim arheoloških nalaza rimskog doba) koji bi nam govorili o staroj senjskoj luci (zapravo zaljevu), koja se morala nalaziti na prostoru današnje ulice Potok na dijelu sv. Križa pa sve do Kaštela. Negdje na kraju XI st. senjska luka (zaljev) pomiče se još više prema zapadu, dolazi na liniju današnjeg hotela Nehaj, zgrade banke te Malom placom preko zgrade Osnovne škole na bivši dom sv. Terezije i prema bivšoj crkvi sv. Ambroza.

Ako pogledamo stare planove Senja (od XVII do XIX) i sam pravac pružanja senjskih ulica od gornjeg prema donjem gradu na liniju starog Potoka, čini nam se opravdanom iznešena pretpostavka. Za to najstarije rano-srednjovjekovno doba Senja usudio bih se isključiti postojanje gradskih bedema i kula. Ovo bi se moglo odnositi na vrijeme postojanja hrvatske države kada Senj nije imao veće važnosti, a niti je imao status slobodnog grada. U to vrijeme Senju kao i mnogim manjim naseljima uz obalu nije prijetila neka veća opasnost koja bi diktirala izgradnju jakih bedema. Ali početkom XII st. kada se središte hrvatske države pomiče prema sjeveru (Zagreb—Varaždin), Senj postaje sve više interesantan ekonomski i strateški. Tada nekako počela bi izgradnja senjskih zidina i kula, koja se kasnije nastavlja, posebno kada Senj dolazi u posjed krčko-vinodolskih knezova budućih Frankopana, poslije odlaska Tatara i sve većih nesuglasica i ratova između Venecije i hrvatsko-ugarskih vladara.

U to najstarije doba (do XII st.) mogla je postojati na mjestu današnjeg Kaštela neka slabija župska utvrda, ali i to je sasvim nepoznato. Izgradnjom Kaštela 1340., a već ranije moguće i obalnih utvrđenja oko kule Šabac, Senj je dobio zaokruženu fortifikacionu fizionomiju, kakvu će uglavnom zadržati do uskoka (XVI st.) kada se stare kule i zidine popravljaju i prilagođavaju novom vatrenom oružju i defanzivi. Pogledamo li današnji senjski bedem (a poznavajući arheološku situaciju), možemo kazati da on nije u temelju rimski. On je u početku nizak ali relativno jak, čija se debljina zadržava ali se bedem podiže u visinu za više od 6 m. Kada je to bilo, teško je odgovoriti. Više faza nadogradnje bedema i popravci primjećuje se najbolje na dijelu sačuvanog bedema uz Staru cestu. S ove ali unutarnje strane bedem na najdonjoj osnovi ima najjača ojačanja (Vrt Debelić-Jurčić i Sojat-Babić).

Uz neke kraće informacije o senjskim bedemima u literaturi ovo je prvi konkretniji osvrt na njihovo postojanje i funkciju u najstarijoj prošlosti.

16. OSTACI STARE ZGRADE U VRTU GRŽANIĆA

Sjeveroistočno od kule Lipice (oko 50 m) u vrtu Milana Gržanića (Varoš br. 1, lokalitet Njivice) naišlo se prilikom iskopa jame za cisternu (1923) na dubini od cca 2 m na ostatke nekog starog zida, a u njemu i neki brončani, vjerojatno rimski novci. Drugom prilikom (1967) oko 6 m sjevernije od cisterne na dubini od 0,60 do 0,80 m naišlo se na druge stare zidove, nešto rimske keramike i opeka. Ti su zidovi orijentirani više-manje u pravcu sjever-jug i dublje se nalaze pod zemljom. U prvom i drugom slučaju radi se o dijelovima zidova koji pripadaju nekoj zgradi koja se tu nalazila. Južno od tih nalaza (iza vrta Njivice) u pravcu juga, a ispred Stanice javne sigurnosti, pronašlo se ranijih godina prilikom polaganja cijevi za varošku kanalizaciju, na dubini od 0,40 m, na slične zidove, tragove paljevine i rimske keramike. Ovim nalazima treba pripisati i one iz Gržanićeva vrta. Prema dosadašnjim arheološkim nalazima izvan gradskih zidina nismo mogli utvrditi postojanje srednjovjekovnih objekata ili tragova života u tome razdoblju, što se ne smije sasvim uzeti za gotovo. Svi dosadašnji nalazi arhitekture redom pripadaju antičkim objektima koji se zadnjih godina kompletiraju i samo potvrđuju iznijeto mišljenje da se izvan zidina Senj nije osobito razvijao, a niti je ranije imao prilike i potrebe. Sve tamo od vremena 1463, kada je Senju zaprijetila direktna turska opasnost, izvan zidina se gotovo i ne gradi. Sve je dapače srušeno oko 1540. i upotrijebljeno za gradnju Nehaja i popravak zidina. Dakle većina zidina koje su utvrđene na prostoru vrta ex Olivieri, uz Staru cestu (Sokolanu), kuću ex Tauzani i u sv. Petru pripadaju antici. Ove su zidine porušene i njih je polagano pokrivala zemlja koju je voda nanosila iz gornjih vrtova iz predjela Varoša i Lopice. Nanos nije svuda jednak i kreće se od 0,30 do 0,80 m, a katkada i više. Što su zidine dalje od bedema, nanos je manji. Nanosi iz gornjih vrtova najjači su uz liniju bedema, ali najvećim dijelom kada su ovi zapušteni i prestala im važnost krajem 18. i 19. st. Preko ovih antiknih zidova prolazi kasnije cesta prema Rijeci i Karlovcu. Kada je izgrađena, teško je odgovoriti, ali sam naziv »Stara cesta« o tome najbolje svjedoči.

Stari Senjanin Marijan Gržanić sjeća se da je u vrtu Njivice oko 40 m sjevernije od nalaza rimskih zidina stara Antonija Zrinski pronašla uz smokvu u zemlji jednu posudu sa žitom. Na tom se položaju pronašlo oko 1914. na dubini oko 1 m više grobova u kojima su bili osteološki ostaci pokojnika. Grobnice su navodno bile orijentirane sjever—jug, a u tlocrtu su bile pravokutne osnove i izrađene iz opeke i maltera. Grobovi su također bili pokriveni velikim opekama. Uz kosti pokojnika koje su bile dobro sačuvane bilo je nekoliko manje interesantnih priloga. Ukoliko su ti navodi točni, onda se ovdje radi o manjem kasnoantiknom groblju. Interesantno je spomenuti, da se oko 10 m sjeveroistočno u vrtu Ante i Mara Zrinskog prilikom kopanja temelja za njihove kuće nije moglo pronaći slične grobove ili zidove, osim nešto fragmenata rimske keramike.

17. UREZI NA STARIM SENJSKIM VRATIMA

U staro su doba vode gorskog potoka protjecale Senjskom Dragom i dolinom sv. Vida niže Kaštela i današnjom ulicom Vj. Novaka pokraj morskih vrata u more. S Jugozapadne strane šetališta Aleje od davnine se prostiru lijepi senjski vrtovi, nastali u prošlosti od nanosa pijeska i zemlje koje je bujica donosila i taložila i time postepeno zatrpavala morski zaljev. Od VII st. pa dalje morski zaljev (luka) sve se više smanjuje nanosima bujice i povlači prema zapadu, tako da su današnji predjeli grada sv. Križ, ulica potok i Mala placa sa Dvorcem negdje do kraja XII st. sasvim nasipani nanosima i time postali interesantni za izgradnju, tj. proširenje grada prema brdu Nehaj. U to se vrijeme, vjerojatno, Potok nalazi izvan gradskih zidina, da bi se proširenjem grada prema današnjem Kolanu predio sv. Križa našao unutar bedema (XIII st.).

Kroz sve to vrijeme Potok je i dalje tekao sredinom donjega grada u more. Njegovo korito od Kaštela do mora nikada nije bilo regulirano, pa je uvijek postojala mogućnost razlijevanja vode po gradu, na predjele sv. Križa, Potoka, Male place i Dvorca. Ta su razlijevanja bila redovita poslije velikih kiša, osobito u proljeće kada se snijeg topi na padinama Orlova gnijezda i Senjskog bila. Tada su građani imali velikih nevolja i štete od vode. Prvi spomen Potoka datira od 1359. uz koji se navode kuće od kojih neke i danas stoje na istome mjestu dok su druge porušene poč. XX st.

Bujice koje su bile česte i silovite nosile su niz Dragu i dolinu sv. Vida prema moru velike količine pijeska i mulja, rušile gradske bedeme i kuće (Valvasor), provaljivale u prizemlja i podrume kuća u donjem gradu. Da bi se osigurali od poplava i spriječili štete, građani su morali na svima dovratnicima i pragovima vrata u prizemlju izraditi okomite i vodoravne žlijebove (manja udubljenja) u koja se prema visini poplave umetalo daske jednu na drugu, a rupe zatvaralo krpama. Ostaci tih žlijebova sačuvani su na mnogim vratima kuća u donjem gradu, različitih su širina od 22—35 mm i dubina 10—30 mm. Visina udubljenja za daske ovisila je od položaja kuće, tj. mjesta na kojem se nalazila. Kuće koje su bile uz sam Potok imale su ulaze sa zadnje strane ili, ako su bile uz Potok, oko 1 do 2 m iznad dna korita, a iznad toga dolazi prag i drvena ograda od 0,90 do 1,30 m visine. Prema Dvorcu, Velikoj i Maloj placi ti žlijebovi (drvena ograda) su po visini manji, tj. niži jer se teren postepeno i blago uzdiže prema gornjem gradu.

Kada sagledamo te primitivne, ali jedino moguće i efikasne mjere zaštite prizemlja kuća i građana od vode, onda vidimo da se pod vodom u takvim prilikama nalazio gotovo čitav dio donjega grada. Kroz sve to vrijeme povremeno, ali konstantnije do kraja XVIII st. Potok je i dalje tekao gradom prema moru. Dok nije bio izgrađen vodovod (Senjska Draga—Senj), voda iz Potoka je služila građanima i stanovnicima periferije za pranje, napajanje stoke i zalijevanje vrtova.

Da bi se grad riješio te nevolje, povjereno je Senjaninu Filipu Vukasoviću da izradi nacрте i izvrši regulaciju Potoka. Vukasović je izradio dokumentaciju (1785) prema kojoj je izvršena smjela i uspješna regulacija Potoka (sl. 19). Novo korito (današnji Kolan) našlo se izvan grada (uz južni bedem) usječeno u litice Nehaja. Vodilo je od Kaštela prema Artu. S gradske strane na mjestima je korito Potoka ograđeno jakim zidom preko kojega

se bujica nije mogla razlijevati po gradu. Kasnije je korito Potoka od Kašte-
la prema groblju sv. Vida i dalje do prvog mosta regulirano i ograđeno
jakim zidom, koji je priječio razlijevanje vode po vrtovima. Budući da staro
korito Potoka kroz grad nije više odgovalaralo namjeni, ono je zatrpano pa
je uskoro postalo najprometnijom senjskom ulicom, koja se iz uspomene
na bujicu sačuvalo ime Potok. Stari urezi sve više nestaju i njima se zabo-
ravljaju nevolje koje su nekada dolazile uz kiše sa poplavama.

18. STARI BUNARI I IZVORI VODE U SENJU I OKOLICI

Na području grada Senja nisu do sada utvrđeni, a vjerojatno da i
nisu postojali izvori žive vode. Izuzetak u tom pogledu predstavlja Senjska
Draga i izvori na samoj obali (u moru ispred bivše crkve sv. Ambroza i
južno prema Spasovcu ispod Abatova). Voda koja izvire na brojnim mje-
stima na samoj obali i malo dalje u kopnu neukusna je zbog postotka soli,
tj. blizine mora. To je »bočata« voda koja ovisno od postotka soli te većeg
ili manjeg filtriranja kroz slojeve zemlje i pijeska nije se upotrebljavala za
piće, osim u oskudicama. Takva voda služila je za pranje rublja, eventualno
napajanje stoke i zalijevanje vrtova.

U predrimsko doba nisu na ovome području građene cisterne, one do-
laze u uporabu u antici, a njihov se broj povećava razvitkom grada tokom
ranog i srednjeg vijeka. Zato se u prehistorijsko doba, sve kroz rimsku
epohu i srednji vijek pa čak donedavno za potrebe ljudi i tada relativno
većeg broja domaće stoke, a dijelom i zalijevanje vrtova, koristila voda iz
Potoka koji je sve do 1785. proticao gradom u more. Zbog toga je kroz
Dragu, uzduž korita Potoka bilo više bunara, sabirališta slatke i bočate vode.

Nije sigurno, ali se može vjerovati da je već antikna Senia imala iz-
građen svoj javni vodovod kojim je voda iz Senjske Drage cijevima dotje-
cala do grada. Ako je postojao antikni vodovod, morao je propasti u vrije-
me seobe naroda (VI/VII st.), ali kasnije nije bio obnovljen. Tek oko 1764.
Senj je dobio svoj vodovod koji se u toku XIX i XX st. više puta popravlja
ili gradi te je kao takav do 1950. ipak zadovoljavao potrebe grada.

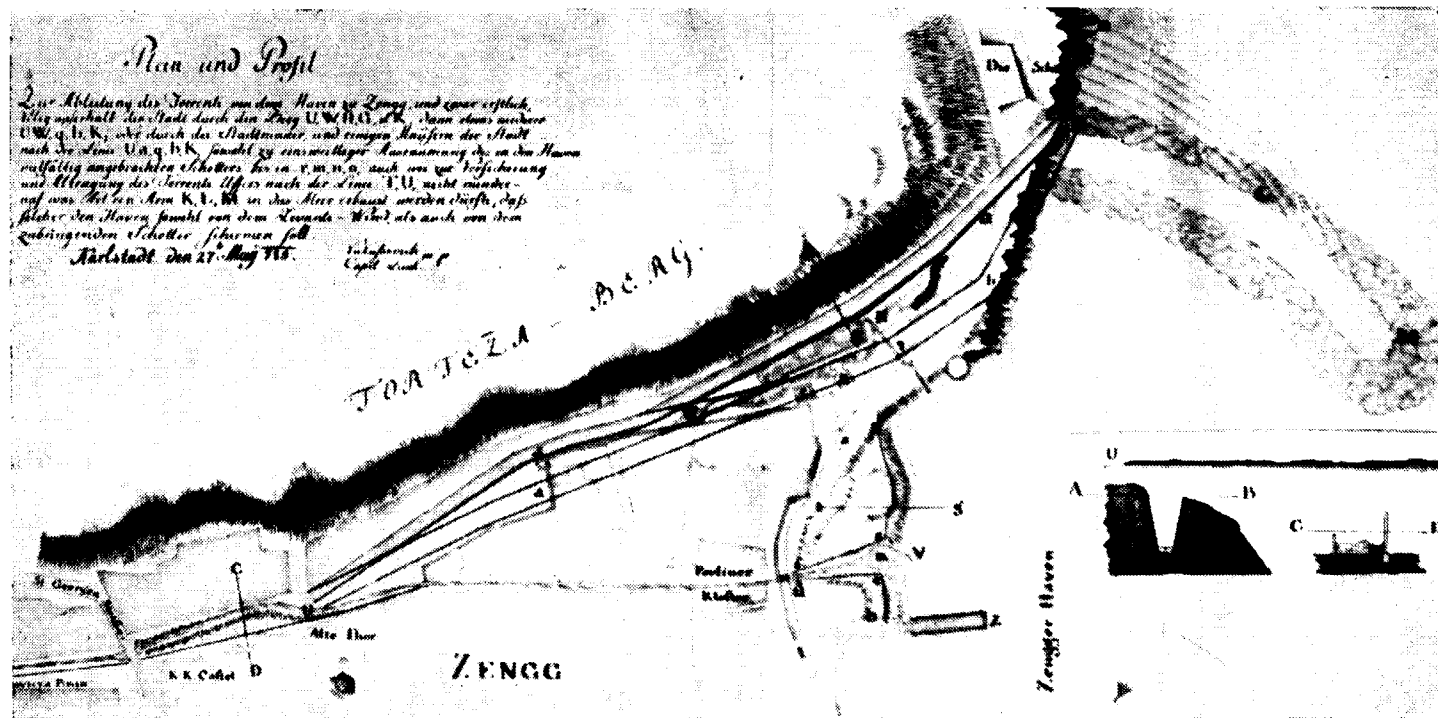
Do XX st. izvan srednjovjekovnih gradskih zidina, dakle na bližoj grad-
skoj periferiji, bilo je izgrađeno desetak cisterni (šterni), pa su stoga sta-
novnici predgrađa iz Varoša, Lopice, Armice i Fortice u oskudici za vodom
podmirivali svoje potrebe iz »grčkih bunara«. Takvih bunara u kojima se
sakuplja oborinska voda (kišnica) bilo je nekada mnogo više, ali su oni
do danas zatrpani ili im je prestala upotreba. Do danas su sačuvani ovi tzv.
grčki bunari: 1. u Lopici na zemlji pok. Vicka Antića, 2. na zemlji pok.
Vicka Lončarića podno Štrmca u predjelu »vrh trsja«, 3. sa južne strane
brda Kuk u području ilirskog naselja Senia, 4. na zemlji Rudice Gržina u
Abatovu južno od Nehaja (zarušen), 5. iznad I Drage u predjelu sv. Martin
u zapuštenim vrtovima (zarušen). Spomenuti bunari bili su manja sabira-
lišta oborinske vode koja se sakupljala u većim ili manjim umjetno isko-
panim jamama kružno ozidanim kamenom u tehnici suhozida, a zatim s
vanjske strane nabijeni ilovačom (gnjilom), čime je bunar postao nepro-
pustan. Bunar je na vrhu završavao jednim vijencem (ogradom od većih
blokova kamena), kružne osnove. Dok je u bunaru bilo vode, grabila se
od vrha, a kada se nivo snizio, do vode se dolazilo stepenicama. Vrijeme

postanka ovih bunara je nepoznato, svuda ih nazivaju »grčki« i dovode u vezu sa starim Grcima koji su ih navodno gradili dok su živjeli u ovim krajevima. Naime, poznato nam je da Grci nisu nikada živjeli u ovim krajevima, ali je sigurno da su u njih zalazili. Ova tehnika gradnje u vezi je s prvim poznatim stanovnicima naše obale i unutrašnjosti, starim Ilirima, a moguće i još starijim Mediterancima.

Ovakvi bunari podizali su se na onim mjestima gdje nije bilo žive vode i osjećala se potreba za njome, na onim položajima koji su bili povoljni svojim sabirnim plohama kao sabirališta vode. U određeno su vrijeme godine takvi bunari redovito čišćeni i popravljani. U nekada zelenim i lijepim senjskim vrtovima podno Kozjaka, Štrmca i Trbušnjaka moralo je biti više takvih primitivnih bunara, ali su kao i vrtovi propali zadnjih stotinu godina. Na periferiji grada do danas nam se sačuvalo nekoliko takvih bunara, jer su ih donedavna pazili i držali u redu sami vlasnici. Najočuvaniji a najoriginalniji izgledom i po starosti je bunar pod Kukom koji se i danas koristi. Misli se prema lokaciji podno gradine da je star najmanje 2500 g. Ovaj bunar mogao je biti prototip ostalim bunarima koji su se gradili u Senju i okolici. Slične bunare (na stotine) nalazimo u Bunici, sv. Jeleni, Spasovcu i drugdje diljem Podgorja. Mnogi su presušili, a neki još danas služe svojoj namjeni.

U oskudici za vodom stari Senjani su imali još bunare s boćatom vodom. Takvih bunara bilo je dosta u samome gradu i bližoj okolici, tj. vrtovima uzduž Aleja, uglavnom na položajima koji su naplavina gorskog potoka. U tim je bunarima bilo katkada i dobre vode, ovisno od slojeva kroz koje se filtrirala morska voda ili je do njih dolazila podzemna voda iz Senjske Drage. Bunari su redovito ozidani u suhozidu i od dna prema gore neznatno se šire i završavaju nekom vrsti grla ili vijenca. Dubine su tih bunara neutvrđene, one ovise od mjesta gdje su isti iskopani, tj. oni koji su bliže moru (sv. Križ) plići su do 2 m dubine, a oni prema gore poviše Travice dublji su, neki i od 6—10 m. I tim se bunarima ranije poklanjala veća pažnja jer su uz cisterne bili jedini sigurni izvori vode, kao najvažniji uvjet za boravak ljudi na tom položaju. Vjerojatno je da je takvih bunara bilo mnogo više u samome gradu i periferiji, ali su i oni većim dijelom zatrpani i presahli. Poznato nam je da su se takvi bunari nalazili na ovim mjestima: 1. se spominje bunar u vrtu sv. Petra, 2. je bunar na Travici, 3. u vrtu Štigličevu, 4. u bivšem Jerkovu vrtu (danas vrt časnih sestara), 5. u gledalištu današnje Ljetne pozornice na Kolanu, 6. u vrtu Krajača podno Nehaja, 7. uz Staru cestu istočno od bivše biskupije, 8. na uglu kuće Glažar—Krmpotić, 9. na Velikoj placu uz Fontanu, 10. uz kuću Vj. Nella na Potoku (Jakičino), 11. uz kuću Vlahović na Križu, 12. uz kuću pok. Leonarda Glavičića na Križu. (Ovo je naoriginalniji senjski bunar boćate vode koji će se morati očistiti i konzervirati kao spomenik kulture), 13. na Maloj placu (zatrpan u podrumu Osnovne škole) i 14. u bivšoj kući Bezjaka između škole i muzeja⁴⁷. Uz navedene bunare u gradu je u konobama (prizemlju) kuća bilo više bunara koji su zatrpani.

47. Ovom prilikom izražavam zahvalnost starim Senjanima Ivanu Babiću, Toni Butorcu, Idi Lenac, Marijanu Gržaniću i Anđeliki Lončarić na pruženim informacijama za ubikaciju starih bunara i njihovo korištenje u Senju početkom 20 st.

Sl. 11. — Plan i profil (Copia) odvođenja Potoka od senjske luke, i to u prvom redu potpuno izvan grada kroz brijeg U, W, H, G, i K, onda nešto niže U, W, g, h, K, ili kroz gradski zid i gradske kuće prema liniji U, a, q, h, K, — kao i privremeno čišćenje (jaruženje) u luci nagomilanog šljunka sve do r, m, n, o, nadalje osiguranja i snižavanja obale Potoka prema liniji T, U, te na koji način bi se sagradio u moru lučki nasip (molo) K, L, M da zaštićuje luku od vjetra levantinca kao i od nanosa šljunka.

Karlovac, 27. maja 1785

Vukasovich m. p.
 Capitän Lieutenant.

Uz grčke bunare i one s boćatom vodom od davnine su unutar gradskih zidina postojale cisterne (šterne) u kojima se sakupljala kišnica s krovova. Te su cisterne obično u osnovi pravokutnici, različitih dubina i veličina, redovno završavaju bačvastim svodom iz kamena ili opeke. Na sredini cisterne nalazi se otvor na koji dolazi kameno grlo okruglo ili četvrtasto. Cisterne su redovito zidane kamenom i malterom (tzv. santorina). Na nekim grlima cisterni senjskih patricija nalaze se porodični grobovi. Na nekim starim grlima s nutarnje strane nalaze se urezi ostaci lanaca kojima se voda vadila iz cisterne. Kišnica s krova ranije je direktno padala na cisternu i između sastava kamenih ploča, kojima je bila popločena, prodirala je voda dalje kroz sloj ugljena i pijeska u jamu, ili je kroz četiri okrugla otvora (ostavljena na uglovima) dolazila pod ploče, zatim pročišćena kapala u jamu. Neke odličnije kuće imale su kamene žljebove pod krovom u kojima se voda sakupljala i zasebnim kamenim cijevima dolazila u cisternu.

Na periferiji grada prije I sv. rata nalazilo se desetak cisterni od kojih su neke potjecale iz 19 st. U gradu unutar bedema neke kuće senjskih patricija i knezova imale su redovito mala dvorišta unutar kojega je bila cisterna s lijepim grlom. Od cisterni i grla koja su se sačuvala, a vrijedna su spomena, spominjem ova: u Lavljem dvorištu iz konca XV st., uz kuću suca Rupčića iz XVIII st. koje se danas nalazi u dvorištu senjske biskupije, osobito je lijepo i vrijedno grlo sa cisterne iz dvorišta senjskih knezova Posedarića (XVI st.) koje se nalazi u sv. Jeleni, zatim grlo uz kuću senjskog presbitera Jurja Bogotića, danas kuća P. Kosa na Širokoj Kuntradi. Manje su interesantna grla u tvrđavi Nehaj (iz dvorišta palače Vukasović), zatim u vrtu Vjekoslava Antića, u vrtu Krajačevu podno Nehaja, u dvorištu muzeja (iz vrta M. Balena) i još neka druga grla u gradu i na periferiji.

Uz postojeće bunare i cisterne postoji od 1764. i gradski vodovod koji je imao oko sedam javnih izljeva (česmi) na kojima se točila voda. Uz neke, kao na Travici i Senjskoj Dragi, bila su uređena napajališta za blago. Uza sve te izvore vode (slatke, boćate i kišnice) u gradu, a posebno na periferiji, tj. u Varošu, Lopici, Armici i Fortici, osjećala se velika potreba za vodom, osobito u ljetnim danima. Tada su mlade žene i djevojke iz Senja i periferije išle po vodu kablima i brentama na Travicu, Cilnicu, Fontanu (na obali), a prije XVIII st. išlo se po vodu u Senjsku Dragu podno Vratnika. Usput su žene pričale i pjevale stare junačke i lirske pjesme od kojih su nam se do danas neke sačuvala, kao uspomena na vodu, Senjane junake i borbu protiv Turaka. Evo početka prve pjesme iz XVI ili XVII stoljeća:

*Rano rane Senkinje divojke
Rano rane na Vratnik po vodu
Stale jadne trudne počivati
I hladnom se vodom umivati⁴⁸*

48. A. Glavičić, Stara uskočka pjesma iz Senja, Riječka revija 3—4, 1962, god. XI str. 95—99. Broj je posvećen gradu Senju.

Druga pjesma je iz XIX i XX st., ljubavnog je sadržaja i odnosi se na Fontanu na Obali (porušena prije rata) i Cilnicu na Velikoj placi.

*Oj mama mija
Oj mama mija
Pusti mene na vodu
Zač mene dra
Zač mene dra
Zač mene dragi
Čeka na funtani.*

Zusammenfassung

ARCHAOLOGISCHE FUNDE AUS SENJ UND SEINER UMGEBUNG II. von ANTE GLAVIČIĆ

Im Senjski zbornik II 1966 wurden die Resultate der Forschungen I (1955—1965) aus dem Gebiete der Stadt Senj und ihrer Umgebung veröffentlicht. Der Bericht II (1966—1968) enthält enthäologische und historisch-ethnologische Funde in chronologischer Reihenfolge.

1. Steinerne Hammeraxt aus Cupina bei Senj (1955) aus Diabas ausgearbeitet und poliert mit einem Loch für den hölzernen Stiel (Durchmesser 25—30 mm), 14 cm lang und 6,3 cm breit. Die untere Seite diente zum Hacken, und die obere zum Schlagen.

2. Steinerne Hammeraxt aus Krasno, gefunden auf der Erdoberfläche. Ausgearbeitet ebenso aus Diabas und schön poliert, mit einem Loch für den hölzernen Stiel (Durchmesser 23—25 mm), 11,5 cm lang und 5 cm breit.

Die beiden Axte dienten als Waffe und Werkzeug. Man datiert sie mit dem Ende der jüngeren Stein — oder Anfang des Metall (äneolithischen) Zeitalters. Jedenfalls sind sie ein Beweis ethnischer und gesellschaftlicher Umwälzungen und werden neueren Ansiedlern zugeschrieben.

3. Nordwestlich von Senj im Gebiete Kozica, cca 500 m gegen Novi, oberhalb der Autostrasse befindet sich eine geräumige Höhle (Vlaška pećina). Insbesondere von der Seeseite ist der Zugang zur Höhle ziemlich beschwerlich. Die geräumige Höhle mit dem Ausgang gegen den Westen ist hell und sonnig. Auf der Oberfläche innerhalb der Höhle befindet sich eine Menge von neolithischer Keramik (der jüngsten Phase), sowie auch von äneolithischer und Bronzezeit — (illyrischer Keramik), Knochen wilder und Haustiere, von Meermuscheln und Schnecken, ebenso dichte Schichten von Asche und Kohle. Im untersten Teil der Höhle tropft das Wasser. Die Höhle war von der Mitte gegen den Ausgang bewohnt. Die zu erforschende Kulturschichte ist sehr dick, die Oberfläche beträgt über 1000 m². Die Höhlenbewohner waren höchstwahrscheinlich Vorillyrier, sg. Mediterraner, denen am Anfang der Metallzeit indoeuropäische Einwanderer folgten. Am Ende des zweiten Jahrtausends v. u. Z. lebte man nicht mehr in der Höhle. Oberhalb der Höhle wurde auf einem Plateau eine illyrische Burgsiedlung ausgebaut, die bis zu der Ankunft der Römer dauerte. Die ganze Siedlung war mit einer trockenen Mauer umzäunt und erstreckte sich auf einer Oberfläche von 100 x 100 m. An der Stelle dieser Burgsiedlung sind Reste von primitiven Häusern erhalten geblieben, ebenso illyrische Keramik und Tierknochen.

Die Bewohner der Höhle und der Siedlung waren in erster Linie Hirten und Jäger, dann Fischer und teilweise Seefahrer. Es ist hier zum ersten Male im Kroatischen Küstenlande möglich eine Lebenskontinuität vom Neolithikum über die Kupfer — und Bronzezeit bis in die Eisenzeit der römischen Epoche zu konstatieren. In der Höhle hausten zeitweilig Hirten auch noch im Mittelalter.

Weitere Forschungen dieser Höhle, die einen grösseren Fundort im Kroatischen Küstenlande darstellen werden viele — bisher unbekannt Beziehungen und

Geschehnisse dieses Teils der Adriatischen Küste erklären und erhellen, insbesondere die Kulturbeziehungen zwischen Norddalmatien und Istrien und zwischen den Inseln und dem Festlande.

4. Bei der Planierung für einen Kinobau wurde am Orte Stela in Senj (1964) neben anderen römischen Altertümern auch eine Bogenfibel aus Eisen aufgefunden. Die Fibel ist unvollständig, es fehlt ihr die Nadel und ein grösserer Teil des Bogens ist tordiert ausser der Mitte, wo sich ein Bernsteinkern befand. Die Fibel stammt aus HaA/HaB (cca 900 Jahre v. u. A.). Ähnliche Fibeln fand man auch in der Lika, in Dalmatien und Bosnien.

5. Bei der selben Gelegenheit fand man in Stela auch eine kleinere bronzene Halskette (1964). Ähnliche Halsketten fand man auch in der Lika und in Bosnien. Sie gehört in die HaB-Stufe.

6. Westlich von Jablanac (cca 2 km) befindet sich der Hafen und Ort Stinica, in der Römerzeit Ortopola und im Mittelalter Murula-Stinice. Auf der Halbinsel Punta fand man Überreste der vorrömischen und römischen Zeit. Die Siedlung wurde vielleicht in der Römerzeit, aber jedenfalls im frühen Mittelalter befestigt (castrum Murula). Östlich vom Hafen und der Siedlung befand sich ein grösseres Urnengräberfeld. In einer Urne fand man neben der Asche des Verstorbenen auch zehn Schmuckgegenstände aus Gold, Silber und Bronze. Den Fibeln und den Münzen des Kaiser Fiborius nach gehört das Grab in die späte La-Tène-Zeit (Ende des I. Jahrhunderts v. u. A.).

7. Nördlich von der Kirche des hl. Michaels am Vratnik (cca 50 m) wurde im Jahre 1891 ein Marmordenkmal gefunden, das gewesene Sklaven zu Ehren des Gottes Mithras aufgestellt hatten. Hier fand man neben anderen römischen Altertümern noch ein zweites Mithrasdenkmal. An diesem Ort befand sich zur Römerzeit eine Herberge. Unweit davon fand man am Berg M. Goljak Überreste einer grösseren Burgsiedlung der Japoden. Von diesem Ort aus führte eine Strasse, aus Senj nach Josipdol und weiter nach Sisak; eine andere wieder über Otočac nach Bosnien und Dalmatien. Diese prähistorische, römische und mittelalterliche Strasse war die kürzeste Verbindung zwischen dem Hinterland und dem Meere.

8. Südöstlich der Marienkirche in Senj fand man Überreste eines antiken Gebäudes, das mit dem Tempel der Magna mater, der sich etwas östlicher befand, in Verbindung sein konnte. In einer Mauer des mittelalterlichen Bischofssitzes fand man Überreste eines monumentalen antiken Gebäudes und des unteren Teiles einer Statue der Göttin Ceres(?) Die Göttin sitzt auf einem Thron, von der rechten Seite kommen ihre ständigen Begleiter Rind, Widder, Löwe und Hund(?) Die Statue ist ein Werk eines bedeutenderen Künstlers und wurde höchstwahrscheinlich aus einem bekannten Kunstzentrum aus Italien importiert. In der Nähe wurde im Jahre 1949 eine sehr schöne Statue der Magna mater derselben Provenienz aufgefunden. Dies spricht dafür, dass sich an diesem Orte mehrere antike Heiligtümer befanden, die nach dem Siege des Christentums zerstört wurden. Auf ihrem Grunde wurden christliche Kirchen gebaut.

9. Im heutigen bischöflichen Garten fand man bei der Instandsetzung des Hofes (Eingang in das Parterre — Zisterne) Reste antiker Mauern, römischer Keramik, Dachziegeln, Merkmale von Feuerbrünsten und Zerstörungen. An einer Mauer entdeckte man eine Grabstätte aus Amphorenresten, ohne weitere Funde. Etwa 10 m nördlicher befindet sich ein Ort, Cimiter genannt, wo Urnengräber aus der römischen Zeit entdeckt wurden. An derselben Stelle befand sich auch im Mittelalter der städtische Friedhof.

10 a. Im Westen von Senj befindet sich ein Grundstück, Pijavica genannt. Oberhalb der Autostrasse sind Häuserüberreste festgestellt worden mit Resten römischer Keramik, von Knochen, Dachziegeln und Malter. Hier dürfte zur römischen Zeit eine Villa oder Ökonomie eines Bürgers der Stadt Senia gewesen sein.

11. Die Kirche des hl. Johannes wurde vor dem Jahre 1388 in rein gotischem Stil gebaut. Im Jahre 1962 fand man an der linken Wand Freskenreste und in einer Öffnung eine Marmortafel mit einer Inschrift die die Göttin Diana erwähnt. Aus dieser Kirche stammt auch eine andere Inschrift, die über die Munizipalverfassung der Stadt Senia spricht.

12. Oberhalb von Jurjevo (südlich von Senj) befindet sich eine grössere Burgsiedlung (die alte Lopsica) mit zahlreichen prähistorischen und römischen

Überresten. Obwohl während einer Minierung vieles zerstört wurde, fand man doch Überreste eines Grabes (Inhumation) mit mehreren grossen Ringen aus ungereinigtem und schlecht gebranntem Ton ohne irgendwelche Verzierungen. Da diese Tonringe weder für Netze noch für Webstühle dienen konnten, müssen sie mit einem Totenkultus in Verbindung sein. Ihre Datierung erschwert die Tatsache, dass man ansonsten solche Ringe nirgends aufgefunden hat. Sie gehören höchstwahrscheinlich der älteren Eisenzeit an.

Unterhalb der Burgsiedlung fand man im Meere Überreste von bisher unbekanntem Gefässen aus schlecht gebranntem und ungereinigtem Ton. Aus den Überresten konnte man die Form der Gefässe rekonstruieren: auf drei Füßchen liegt der zylinderartige Teil der mit einem kleinen Becken endet. Die Gefässe haben keine Verzierungen.

Genau dieselben Gefässe mit drei Füßchen fand man in der Burgsiedlung (der prähistorischen und römischen Zeit) bei D. Prizna. Diese Gefässe wie auch die Tonringe sind ganz einzigartig, ohne irgendwelche Analogien. Jedenfalls gehören sie den Einwohnern, die vor den Römern hier lebten. Es handelt sich zweifelsohne um einen Kultus.

13. In der Copic-Siedlung (Senj) fand man noch vier spätrömische Gräber (Inhumation). Die Gräber liegen mehr Ost-West, sind mit Steinen umzäunt und mit Stücken von Amphoren oder Dachziegeln bedeckt ohne irgendwelche Beigaben. Es sind die nördlichsten Gräber, die in dieser spätantiken Nekropolis, gelegen neben dem Wege und ausser der Stadt, aufgefunden wurden.

14. Während einer Grabung auf der Stela (Senj 1955) fand man bei den Fundamenten eines römischen Gebäudes Überreste von karbonisierten Getreide. Ähnlich fand man auch neben römischen Fundamenten Getreidereste am Platze der neuen Bäckerei (Mala Placa, Senj). Auch diese Funde sprechen von Verwüstungen und Feuerbrünsten, die das alte Senia zerstört haben.

15. Ausserhalb der Stadt auf dem Besitztum von Milan Gržanić fand man Fundamentüberreste eines antiken Gebäudes sowie etwas römische Keramik. Spätantike römische Gräber, ausgearbeitet aus Dachziegeln mit Skeletüberresten wurden im Garten des V. Gržanić (etwa 80 m nördlicher gelegen) aufgefunden.

16. Ehemals, während grosser Regenschauer strömte das Wasser des Senjer Baches durch die untere Stadt (sv. Križ, Potok, Mala Placa) und überschwemmte die Erd- und Kellergeschosse vieler Häuser. Deshalb hatten alle Häuser in diesem Gebiet an den Turstöcken kleine Rinnen, in die man Bretter einfügen konnte um dem Wasser den Einfluss in die Häuser zu verwehren. Die Höhe dieser Rinnen hing von der Lage des Objektes ab. Es scheint, dass ein grosser Teil der Stadt bis zum Ende des 18. Jahrhunderts in ständiger Wassergefahr war.

17. Vor dem Bau der städtischen Wasserleitung bestanden für die Bedürfnisse der Einwohner von altersher eingerichtete Brunnen und Zisternen. In den Zisternen wurde Regenwasser gesammelt, in den Brunnen teilweise Regenwasser und teilweise Seewasser, das durch die Erde filtriert wurde. Die ältesten Brunnen für das Regenwasser stammen aus der Urgeschichte, einer von ihnen ist noch heute im Gebrauch.

18. Nordwestlich von Jablanac auf dem Berge Panas werden schon längere Zeit von Hirten versteinerte Tierknochen aufgefunden. Die oberen Funde sind meistens zerstört.

Knochenversteinerungen fand man auch zwischen Jablanac und Prizna bei dem Dorfe Podić—Bačvica. Auch dieser Fundort wurde grösstenteils von den Hirten zerstört, nur einige Überreste befinden sich im Museum.

Der reichste Fundort der Knochenversteinerungen befindet sich bei Karlobag (bei Cesarica).

Die Überreste von allen drei Fundorten werden unser Wissen über die Tierarten, die in diesen Gegenden vor über 20000 Jahren lebten, vervollständigen.